

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 57 (16515)

2002 чылдың
МАЙ 21,
вторник

Ат салган шагы 23.30
Садар өртөө 3 рубль.

Чазак Даргазының ажыл-албаны КОМБИНАТТА БАЙДАЛДЫ ЭКИЖИДЕР

ТР-нің Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Ак-Довуракка албан чоруу кылган үезинде "Тыва даг-дүгү" комбинатта тургустуна берген берге байдал-биле тодарагай танышкан. Ажылчынар айда 200 рубль шалың ап турар, ынчанмыже белең продукциялар складында 2 млн. рубльдин продукциясы сайгарылга чок чыдып турар.

Комбинаттың ажылчынарынга 1996 чылдан бээр шалың өрөзи 10 млн. рубль ашкан. Продукцияның сайгарылга чок чыдып турарынга Чазак Даргазы киленнээн. Маркетингини кымдаа кылбайн турар, хереглел рыногу билдинмес. Арбитраж эреклецизиниң оралакчызы Леонид Филатовтун чугаалаанын езугаар алырга, сайгарылгандырылга килдизи даг-дүгүн кайнаар, кайы хирени садып турарын билбес болган. Чыл эгезинден бээр чүгле 359 тонна даг-дүгүн саткан. Акша төлээр хереглекчилер эвээш, артык кезектер, аш-чем-биле орнажыр черлер бар бооп турар.

Комбинат пөс аймаа бүдүреринге ажыглаар сорттарны сайгарбаанындан 120 тонна чыылган. Ону саткан болза, эвээш эвес хөрөңги кирер турган. Ооң 1 тоннаның өртөө ортумаа-биле 10 муң рубль болгай. Кыдат, вьетнам хереглекчилер ону шифер бүдүреринге ажыглап турар. Комбинат чыл эгезинден бээр чүгле 500 тонна ындыг продукцияны бүдүргөн.

Ш.Д.Ооржак бедик сорттук даг-дүгү арыглаар цехке, комбинаттын руднигинге, транспорт цегинге база чораан. Бо черлерде байдал база оожургалда. Фабриканың, транспорт цегиниң 500 кижилиг коллективинде профэвилел организациясы безин чок. Чазак Даргазы Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-ке чораан. Ук коллектив келир чылдың кыжынга белеткел ажылдарын дыштаныр хүннерде безин чорудуп турар.

Ш.Д.Ооржак Кызыл-Мажалыкка кожуун активиниң хуралын эрттирген. Оон улаштыр кожуун чагыргазының даргазынга сонгуктан Алексей Маркс-оолдун албан-дужаалынга саадаанының езулалынга баргаш, ында тургустуна берген байдалды шынгы сагындырып, сонгулдаларга тиилээни дээш байыр чедирген.

ТАРЫЛГА-2002

Каа-Хем кожууннун «Бүрен-Хем» көдээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативи 2002 чылдың часкы хову ажылынче шыдаар шаа-биле белеткелдиг киргеш, бо хүннерде тараа тарырынын дооскан. Часкы тарылганы олар апрель 26-дан эгелээн.

Кооператив даргазының оралакчызы Калдар-оол Сүрүн-оолович Кууларның чугаазы-биле алырга, эрткен чылын курлавырлап алган кызыл-тас үрезинин Кара-Суг деп черниң шыгын базыргаш, 90 га черде чашкан. Ниитизи-биле кооператив 120 гектарга кызыл-тасты тарыыр планын. Ол ышкаш 12 гада сула, 8 га черде арбайны тараан.

Бригадада 6 тракторист бар. Механизаторларның ажылынга Владимир Шақтаров бодунун хуу машинасы-биле үрезин база тракторларның кывар-чаар материалын сөөртүп берип дуздалашкан. Бо чылын оларның тарылга шөлү шупту сугаттыг.

«Бүрен-Хем» көдээ ажыл-агый

бүдүрүлге кооперативиниң агроному Борис Санаар-оолович Хиетт эрткен чылын кызыл-тастың дүжүдүн 1 гадан 7,4 центнерни алганын база бо чылын 8-9 центнер чедир алырын кызыдып турарын чугаалады. Көдээ ажыл-агый машиналары, сеялка бар. Ажылчынарның ниити байдалы чүткүлдүг, тарылганы доозупкан, ам улаштыр олар картофель, капуста рассадазы болгаш өске-даа ногаа аймаан тарып эгелээрлер.

Механизаторлар кайы шөлче көжер болдур, оларның соондан аныяк повар кыс Анжела Ооржак чыда калбайн, хүнзедир доурак-доозунга ажылдаан акыларын изиг чем-биле, хүнде 3 катап

(Уланчызы 5-ки арында).

ТР-нің Чазанда

КИЧЭЭНГЕЙ ЧОК АРТПАС

Тыва Республиканың Чазаның ээлчеглиг хуралы май 18-те, субботада, болуп эрткен. Ооң ажылынга Тыва Республиканың Чазаның кожууннарда, хоорайларда девискээр эргелелдериниң удуртукчулары, кожууннар, хоорайлар чагыргаларының даргалары киришкен.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак хуралдың эгезинде бөгүн хүн чурумунда республиканың политиктиг, социал-экономиктиг амыдыралының бүгү адырларынга хамааржыр чугула айтырыглар киргенин Чазак кежигүннеринге дынаткан. Ол болза сонгукчуларның чагыглары, саналдары, сүмелери, хамаатыларның хууда чагаалары дээрзин ол айткан. Оларны күүседир-биле хемчеглерни хынамчалыг ажылдап кылыры, амыдыралга боттанары кол сорулга болуп турар.

ТР-нің Чазак Даргазының албан-дужаалынга кандидат Ш.Д.Ооржак-биле ужуражылгалар үезинде сонгукчулардан 1298 чагыг, 2345 шүгүмчүлелдиг саналдар, сүмелер, 1507 хамаатының хууда билдиришкенини

кирген. Оларны тускай комиссия сайгарып, өөренип көрүп тургаш, хемчеглерни ажылдап кылган. Чаңгыс-даа чагыгны, санады, сүмени, хууда билдиришкенини кичээнгей чок арттырбаан, шуптузун ында кириген. Кожуун, хоорай бүрүзүнге хамаарыштыр 2 доктаалды хүлээп алып, бирээзи чагыглар, өскези хамаатыларның хууда дилеглерин күүседир хемчеглер болур. Ынчангаш ТР-нің чаа Чазак ниитизи-биле 43 доктаалды хүлээп алып.

Бо бүгү болза чаа Чазакты, оон кежигүннерин — сайыттарны, комитет даргаларын амгы үениң негелделеринге дүүштүр үрөтүнелдиг ажылдаар шынгы негелдени тургузуп турар. Ындыг болганда, чаа томуйлатырар Чазак кежигүннери сонгукчуларның чагыгларын, санал-

дарын, сүмелерин күүседир дээш билдирип, шудургу ажылдаар дээрзин Шериг-оол Дижикович чугаалаан.

«Политиктиг турум чорук, экономиканың доктаамал өзүлдези — төрөөн Тывавыстың шапкын хөгжүлдээниң үндезини» деп Ш.Д.Ооржактын сонгулда мурнунун программаның күүседир талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында айтырыгны бир дугаарында Чазак хуралынга чугаалашкан. Бо чугула документини боттандыраы-биле 388 чүүлду кириген улуг хемчээлди беш чыл дургузунда кылыр ажылдарны айыткан хемчегни хуралдың киржикчилери сайгаргаш, ниитизи-биле деткээн.

Чазак кежигүннери: С.Н.Сапова, В.Ш.Оюн, А.А.Мельников, Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазы С.К.Долгар болгаш өскелер-даа санал бергеш, хемчеглерни ам-даа чедир ажылдап кылырын чугаалаан.

Ш.Д.Ооржак чугаалашкан айтырыгның түннелин үндүргөн. Хемчегде айыткан кылыр ажыл-

дарның чыл аайы-биле экономиктиг өртек-үнезин тодарадырын ол чугула деп санаан.

Хемчеглерниң төлөвилелин бирги номчулгада хүлээп алган.

Сонгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчеглерниң төлөвилелдерин Чазак кежигүннери сайгарып көргөн. Ниитизи-биле 1298 чагыг кирген, оларны кожууннар, хоорайлар аайы-биле күүседир-биле хемчеглерни ажылдап кылган. Орта хамаарыштыр хуралдың киржикчилери чамдык саналдарны кириген, ынчангаш элээн каш эдилгелерни оларга кириерин шийттирлээн.

ТР-нің Чазак Даргазының албан-дужаалынга кандидат Ш.Д.Ооржак-биле ужуражылгалар үезинде сонгукчуларның берген саналдарын, сүмелерин күүседир талазы-биле хемчеглерниң төлөвилелин хуралга сайгаргаш, бирги номчулгада хүлээп алган.

Хамаатыларның хууда билдиришкенини күүседириниң хемчеглерин хуралга база чугаалашкан, оларны бирги номчулгада хүлээп алган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

«Тыва Республиканың девискээринге келдерел айтырыгларының талазы-биле комиссия дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң 2002 чылдың январь 17-де № 1100 Чарлыгга өскерилгелер болгаш немелделер кирир дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Конституцияның 111 чүүлүнүн 3 кезең уурттулга болдурга, доктаадыр болза:

1. «Тыва Республиканың девискээринге келдерел айтырыгларының талазы-биле комиссия дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң 2002 чылдың январь 17-де № 100 Чарлыгга дараазында өскерилгелерни кирир:

— капсырылгада «кежигүн-нериниң даңзызы» деп сөстөрни «составы» деп сөс-биле солуур;

— Тыва Республиканың келдерел айтырыгларының талазы-биле комиссияның даргазы албан-хүлээлгезинден Владимир Ильич Лебедеви хостаар;

— Тыва Республиканың девискээринге келдерел айтырыгларының талазы-биле комиссияның даргазының хүлээлгезин Евгений Викторович Черногрибова дагыр.

2. «Тыва Республиканың девискээринге келдерел айтырыгларының талазы-биле комиссия

дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң 2002 чылдың январь 17-де № 100 Чарлыгга-биле бадылаан комиссияның составына:

Тыва Республиканың Иштики херектер ямызының херээжен-нер чөвүлелиниң кежигүнү Валентина Николаевна Бологованы;

Россия Федерациязының Юстиция ямызының Тыва Республика талазы-биле эргелел начальнигиниң оралакчызы Зарина Маадыровна Күнзекти;

«Тыва Республиканың Камбылама эргелели» төпчүткен богда шажын организациязының сержу ламазы Байыр-оол Серенович Шырапты кирир.

3. Бо Чарлык ону албан езу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай

2002 чылдың май 15

№15.

Тыва Республиканың Чазанда

Тыва Республиканың Чазак Бии-Хем кожуунун Өк суурнун социал-экономика байдатын экижидер хемчеглер дугайында № 281 доктаалды 2002 чылдың май 14-ге хүлээп алган.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактын бо чылдың апрель 18-те аңаа кылган албан чоруунун протокол шийтпирин күсөдир-биле сумунун чонунун амыдырал деңгелин өөренип көөрү-биле Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызының, Бии-Хем кожуун чагыргазының күш-ажыл, социал хөгжүлдө эргелелиниң ажилдакчылары сумунун бажың бүрүзүн эргип, хыналданы кылган. Сумуда 285 өг-бүлениң 229-унун орулгалары чурттап болурунун адаккы хемчээлинден чавыс азы 80,3 хуу болган. 59 өг-бүлө эңяды байдатын, 12 өг-бүлө бажың чанының огород участоктары чок. Чоннун кадының байдалы дүвүренип, Көдээ ажил-

агый сандараан. Эрткен чылын дириг деңзи-биле чүгле 2 тонна этти, 100 кг сүттү бүдүрген. Ажыл чоктарның саны 189 кижичеткен. Өске-даа четпестерниң дугайы Чазактын доктаалында тодаргай айткан.

Ажылчын бөлүктүн кириген саналдарына дүүштүр ТР-ниң Чазак Бии-Хем кожуунун Өк суурда социал-экономика байдатын экижидер талазы-биле хемчеглерни бадылаан. Бо хемчеглерни күсөдир дээштиг хемчеглерни алгыры республиканың ямы, ведомстволарына дааскан, тускай хемчеглерни ажилдап кылырын Бии-Хем кожуун, Өк суму чагыргаларына сүмелзэн.

Тыва Республикага назы четпээннерниң хайгаарал чок, хем-херек үлгедир чорук профилактиказының күрүнө системазының ажилы таарыштырары болгаш уругларның эргелерин камгалаары хандырар дугайында № 282 доктаалды ТР-ниң Чазак 2002 чылдың апрель 14-ге хүлээп алган.

Назы четпээннер-биле харысалгалыг ажилды ТР-ниң Чазак чанында назы четпээннер херектериниң болгаш оларның эргелерин камгалаар талазы-биле ведомство аразының комиссиязы, ажаалда-тежээл органнары, эргелелдер болгаш чагыргалар аппараттары, чоннун социал камгалаан органнарының специализастан албан черлери, өөредилгениң, кадык камгалалының, иштики херектер органнарының, чонну ажилга хаара тудар албанның ажилдакчылары ТР-ниң аныктар херектериниң талазы-биле күркомитеди, өске-даа органнар, албан черлери чорудуп турза-даа, санаары берге хей четпестер барын Чазактын доктаалында айткан. Устүнде айткан чүүлдерге үндөйлээш, Тыва Республиканың Чазак:

Тыва Республикага назы четпээннерниң хайгаарал чок, хем-херек үлгедир чорук профилактиказының күрүнө систе-

мазының ажилы таарыштырарын, уругларның эргелерин камгалаарын таарыштырар дугайында дүрүмнү ТР-ниң Чазак бадылаан;

ТР-ниң Чазак чанында назы четпээннер херектериниң, оларның эргелерин камгалаар талазы-биле ведомство аразының комиссиязының составын, профилактиканың күрүнө системазының схемазын, бирги ээлчегде чорудар ажилдарның планын бадылаан.

Назы четпээннер херектериниң, оларның эргелерин камгалаар талазы-биле хей-ниити инспекцияларының дугайында чижек Дүрүмнү чүлдүгүзүнген. Бо талазы-биле өске-даа ямы, ведомстволарның, албан черлериниң чорудар ажилдарын тодараткан.

Тыва Республиканың Чазакның 1997 чылдың сентябрь 24-те № 453 доктаалын күш чок болдурган.

Россия Федерациязының Чазакның 2002 чылдың март 13-те № 152 доктаалы-биле бадылаан.

«Россия Федерациязының хамаатыларының шыгжамырларын катап тургузар болгаш камгалаар дугайында» федералдыг Хоойлуга дүүштүр шыгжамырларны магадылап турар чамдык камгаладылга организацияларына шыгжадыг (дадывыр) талазы-биле баш удур компенсацияларны РФ-тиң хамаатыларының чамдык кезинге 2002 чылда төлээриниң ДҮРҮМУ

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының шыгжамырларын катап тургузар болгаш камгалаар дугайында» федералдыг Хоойлуга дүүштүр 1992 чылдың январь 1-де байдал-биле магадылаан шыгжамырлар бооп турар шыгжамырларны күрүнө камгаладылгазының организацияларына (Россияда күрүнениң камгаладылга компаниязына, аңаа дөмейлешкек ниитилелдерге) баш удур компенсацияны Россия Федерациязының хамаатыларының чамдык кезинге 2002 чылда төлээриниң чурумун бо Дүрүмде айткан.

2. 1 муң рубль чедир хемчээлдиг шыгжамырлар (дадывырлар) талазы-биле баш бурунгаар төлевирни Россия Федерациязының дараазында категорияларының хамаатыларына (оң иштинде бирги ээлчегиниң салгакчыларына) төлээр. Оларга хамааржырлар болза:

1940 чылга чедир төртүтүнген хамаатыларның шуптузунга;

1 бөлүктүн инвалидтеринге; Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге; 1980 чылга чедир төртүтүнген II бөлүктүн инвалидтериниң шуптузунга; чажындан инвалидтерниң ада-иелеринге, ажаакчыларына; делегейниң ийги дайынының үезинде фашистерниң болгаш оларның эвилелчилериниң тургусканы конлагерлерге, геттоларга, өске-даа черлерге албадал-биле хоругдаттырган назы четпээннерге.

Россия Федерациязының 1939-1940 чылдарда төртүтүнген хамаатыларга баш бурунгаар компенсацияны 2002 чылдың октябрь 1-ден эгелеп төлээр.

3. 1 муң рубль чедир хемчээлдиг баш бурунгаар компенсацияны уругларга тускай сорулгалыг шыгжамырлар (дадывырлар) талазы-биле төлээр.

4. Бо Дүрүмнүн 2 пунктузунда айткан категорияга хамааржыр РФ-тиң хамаатылары (шыгжакчылар) хууда чылда камгаладылгазының керээзин 1992 чылдың январь 1-ге чедир чарган болза, а ол ышкаш уругларын тускай сорулгалыг шыгжамырларга 1992 чылдың январь 1-ге чедир камгалаткан кижилерге баш бурунгаар компенсацияны камгаладылга керээзиниң хуусаазы доостурга, төлээр.

5. Бир эвес 1992 чылдың январь 1-ге чедир төлзөн дадывырларның хемчээли (1991 чылдагы акшаның үнези-биле) 1 муң рубльге дең азы ажа берген азы бүгү шыгжамырның (дадывырның) хемчээли 1 муң рубльден ашпас болза, чарган керээ бүрүзүнге төлээр баш бурунгаар компенсация 1 муң рубль болур.

Шыгжамырлар (дадывырлар) талазы-биле баш бурунгаар компенсацияның хемчээли камгаладылга керээзиниң доозулган (соксаан) чылындан болгаш шыгжамыр (дадывыр) эезиниң камгаладылга түнүн төлзөн чылындан хамааржыр азы камгалаткан кижиге дараазында коэффициенттерин ажилдап тодараттыр:

1 — амгы күштүг азы 1992-2002 чылдарда доозулган керээлер езуугаар оларның төлевирин 1996-2002 чылдарда чоруткан, а ол ышкаш төлевирин кылбаан, хуусаазы эрткен керээлер езуугаар;

0,9 — төлевирин 1996 чылда чоруткан, 1992-1994 чылдарда күштүг турган азы хуусаазы эрткен керээлер езуугаар;

0,8 — төлевирин 1994 чылда чоруткан, 1992-1994 чылдарда күштүг турган хуусаазы эрткен керээлер езуугаар;

0,7 — төлевирин 1993 чылда кылган, 1992-1993 чылдарда күштүг азы доозулган керээлер езуугаар;

0,6 — 1992 чылда күштүг турган азы доозулган, төлевирин 1992 чылда кылган керээлер езуугаар.

6. Магадылаан шыгжамыр ээзи 2001-2002 чылдарда өлгөн таварылгада олар чылда камгаладылгазын 1992 чылдың январь 1-ге чедир керээ чарган болза, өлгөн кижиниң шыгжамырындан (дадывырындан) хөөржүдүп ажаарына компенсацияны төлээр:

бир эвес өлгөн кижиниң шыгжамырының түнү 400 рубльге дең азы оон ажа бээр болза, (1991 чылдагы акшаның үнези-биле) 6 муң рубльди төлээр; ол ышкаш бир эвес дадывырның түнү (1991 чылдагы акшаның үнези-биле) 400 рубльден эвээш болза, төлзөн дадывырларны 15-ки коэффициентиге көвүдеткенге дең хемчээлге төлээр.

Магадылаан шыгжамырларның ээзи күрүнениң камгаладылга организацияларының янзы-бүрү салбырларына элзэн каш шыгжамырларлыг турган болза, өлгөн кижини ажаарына компенсацияны чүгле чангыс керээни барымдаалап төлээр.

Магадылаан шыгжамырларның ээзи күрүнениң камгаладылга организациязының чангыс салбырына элзэн каш шыгжамырлыг турган болза, ону хөөржүдеринге ачы-дуза компенсациязының хемчээлин шыгжамырларның шуптузун каткан түнү езуугаар төлээр.

Салгакчыларга компенсация төлээр үеде шыгжамырлар (дадывырлар) эезиниң өлгениниң дугайында херечилелге демдегелди кылыр.

7. Бир эвес магадылаан шыгжамырларның ээзи моон мурнунда баш удур шыгжамыр (дадывыр) талазы-биле компенсацияны ап турган болза, оң салгакчыларына хөөржүдүлгө ачы-дузаны дээш төлээр компенсациянын түнү бо Дүрүмнүн 6 пунктузунга дүүштүр баш удур алган компенсациянын түнүнге эвээжер.

Арткан таварылгаларда мурнунда санажылгалар болгаш төлевирлер кылган шыгжамырларга (дадывырларга) катап компенсация кылбас («2002 чылда федералдыг бюджет дугайында» федералдыг хоойлуга дүүштүр).

8. Шыгжакчыга (салгакчыга) азы оон төлээзинге шыгжамырлар (дадывырлар) талазы-биле баш бурунгаар компенсация төлээрде, доктааткан чурумну езуугаар бүзүрөткен бижикти барымдаалаар, паспортун ыяп-ла көргүзөр, 1992 чылдың январь 1-ге чедир камгаладылга керээлериниң талазы-биле шыгжамырларның (дадывырларның) ылап барын бүзүредир, а ол ышкаш камгаладылга керээзиниң доозулган (соксаткан) чылын айтыр, аңаа хамааржырлар болза:

а) 1940 чылга чедир төртүтүнген хамаатыларының шуптузу;

б) 1 бөлүктүн инвалидтери, олар күрүнениң эмчи-социал экспертиказының албан чериниң бергени, инвалид болганын бадыткап турар пенсия дептерин болгаш шынзылгазын көргүзөр;

в) «Хоочуннар дугайында» федералдыг Хоойлунун 2 чүүлүнүн 1 пунктузунун адаккы 1 пунктузунда айткан Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери (Россия Федерациязының хоойлужуулгалар чыныдызы, 1995, №3, арын 168, 2000, №19, арын 2023) — Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге азы инвалидтеринге оларны хамаарыштырганын бадыткап турар шынзылгаларга үндөйлээр;

г) II бөлүктүн инвалидтери (1950 чылга чедир төртүтүнген кижилерниң шуптузу) күрүнениң эмчи-социал экспертиказының албан чери бээр, инвалид болганын бадыткап турар пенсия дептерин болгаш шынзылгазын көргүзөр;

д) инвалид уругларның ада-иелери болгаш ажаакчылары күрүнениң эмчи-социал экспертиза албан чериниң эмнелге-профилактиктиг албан чериниң инвалид уругга берген эмчи-социал түннелин, инвалид уругнун паспортун азы төртүтүнгениниң дугайында херечилелин, а ол ышкаш инвалид уругну ажаап-тежээриниң дугайында албан чериниң документизин көргүзөр;

е) чажындан инвалид уругларның ада-иелери, ажаакчылары — күрүнениң эмчи-социал экспертиза албан чериниң бээри инвалид болганын бадыткап турар шынзылганы, чажындан инвалидтиң паспортун, чажындан инвалид болганын доктаатканының дугайында ажаалда-тежээл органының документизин кирир;

ж) Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде фашистерниң болгаш оларның эвилелчилериниң тургусканы конлагерге, геттоларга, өске-даа черлерге албадал-биле хоругдаткан мурнунда назы четпээн турганнар чоннун социал камгалал органнарының бээри доктааткан хевирин шынзылгазын көргүзөр, ук шынзылгага Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде фашистерниң болгаш оларның эвилелчилериниң аспаанга назы четпээнде хоругдаттырганын шын деп айткан болур;

з) тускай сорулгалыг шыгжамырларга (дадывырларга) камгалаткан уруглар керээ хуусаазы төнерге, төлевилел алыр;

и) 1940 чылга чедир төртүтүнген бирги ээлчегиниң салгакчылары бооп турар хамаатылар, 1950 чылга чедир төртүтүнген II бөлүктүн инвалидтери, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, ада-иелер, инвалид уругларның ажаакчылары, чажындан инвалидтериниң ажаакчылары, Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде фашистерниң болгаш оларның эвилелчилериниң тургусканы конлагерлерге, геттоларга, өске-даа черлерге хоругдадып чораан, ынчаарда назы четпээннер, өске-даа чамдык кижилер шыгжамырлар (дадывырлар) талазы-биле компенсация алырда, салгал дамчыыр эргени бадыткап турар документилерин, ол ышкаш шыгжамыр (дадывыр) эезиниң өлгенин херечилеп турар херечилелди кирир;

к) магадылаан шыгжамырларның ээзи 2001-2002 чылдарда өлгөн таварылгада оларның салгакчылары шыгжамырлар ээлерин хөөржүдери-биле шыгжамырлар (дадывырлар) ээлериниң өлгенини дугайында херечилелди база салгакчының билдириши-кинин кирир.

9. Бо Дүрүмге дүүштүр шыгжамырлар (дадывырлар) талазы-биле баш бурунгаар компенсацияны төлзөн дугайында медээни база бо сорулгага федералдыг бюджет хөрөнгизин алыптаан дугайында медээни Россияның күрүнениң камгаладылга компаниязы ай санында-ла Россия Федерациязының Саң-хөө яамызына кирир.

ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттар

Кызылдың Лопсанчап №12 соңгулда округу

Хүрөң Бораевна ООРЖАК Сүт-Хөлдүн Бора-Тайга суурунга 1952 чылда төрүттүнгөн. Дээди эртемниг, өг-бүлелиг, оолдуг, кыстыг. Республиканың, ооң чонунуң аас-кежиин магадылаар уjurлуг чагырганың бүгү-ле адырларының чаңгыс аай демниг ажилдаарын чедип алып сорулгалыг. Бодунуң соңгукчуларының чагыгларын, айтырыгларын дүргөн шиитпирлежиринге белең. Чазакты деткээн "Чоннуң шилилгези" шимчээшкениң идепкейлиг киржикчизи.

Хүрөң Бораевна Ооржак башкылап ажилдап эгелээнинден бээр 28 чыл болган. Ол-ла бүгү үениң дургузунда оон дүн-хүн чок бодал-сагыжының кол-ла өзээ — бичи чаштар, оларның кадыкшылы, сеткил-хөөнү, амьдырал-чуртталгазының байдалы, сонургалдары, күзелдери...

Ол — 1989 чылдан бөгүнге чедир Кызылдың №9 школа-гимназиясында директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы.

Бурунгаар чүткүлдүг, бодунга болгаш өскелерге-даа бедик негелделег, шынчы болгаш хары-салгалыг башкының санап турары болза — ажы-төлдүн, аныяк-өскенниң база бүгү ниитилелдин айтырыгларын чүгле чугаалажыр эвес, оларга хамаарыштыр херек кырында хемчеглер алыры чугула. А ону чогуу-на хүннүң-даңның өөреникчи-

лерниң болгаш ада-иелерниң берге айтырыгларын шиитпирлеп турар кижилер шыдаар.

Ындыг кижичи — ТР-нің өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы **Хүрөң Бораевна Ооржак** ол.

Хүндүлүг соңгукчулар! Бистиң кандидатыбыска эң-не **үнелиг эртинерни** — ажы-төлүнерни, оларның келир үезин бүзүрээр силер! Анаа соңгулдалар үезинде үнүнерни база беринер! Хүрөң Бораевна дээш бадыланар — часпас силер!

А.А.Алдын-оол,
күш-ажылдың хоочуну,
ССРЭ-нің улустун башкызы.
Н.Е.Мистрюкова,
күш-ажылдың хоочуну,
Россияның алдарлыг башкызы.

(Халас болгаш телевириг үндезинге парлаан.)

Сүт-Хөлдүн №23 соңгулда округу Данил Дадар-оолович МОНГУШ

— Мен ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга Сүт-Хөлдүн №23 соңгулда округунун депутадынга кандидат болганымда, чаңгыс чер-чурттугларым, сүт-хөлчүлерге, Экономика яамызынга ажилдап тургаш, бо чоокку чылдарда кожуунга чүнү кылып дузалаанымны, бир эвес депутатка соңгудуп алзымза, чүнү кылырымны кысказы-биле таныштырайн.

Чүнү кылырымга дузалаан мен:

Алдан-Маадырга өрттөнгөн школаны катап тударынга, музейни, Ак-Даш суурга 160 олуттуг школаны, спортзалды, Ишкин суурга хары угда 35 кижичи хүлээп алып 15 оруннуг фельдшер-акушер эмнелгезиниң тудуун, Кара-Чыраа суурга хлеб быжырап пекарня, тараа дээрбедээр дээрбе тудуун, Суг-Аксынга 160 олуттуг школа, 48 оруннуг божудулга бажынын, военкомат тудуун тудуп доозарынга болгаш Бора-Тайганың көдээ администрация бажынын, ортумак школага чер адаандан суг үндүрер улуг кудукту, Кызыл-Тайга суурун башкыларынга ийи аал ишти чурттаар чуртталга бажынын ажылгалга кириеринге база кожууннун өске-даа сайзыралынга бодум үлүм кирирген мен.

Сүт-хөлчүлөр бир эвес мени депутатка соңгуп алып болза: Кара-Чыраага спортзалды, Суг-Аксының Культура бажынын тудуун доозарынга, кожууннун школаларын, көдээ

культура бажынарнын, эмнелгелерни амгы үениң дериг-херекселдери-биле хандыраарынга, Ак-Даш, Суг-Аксы болгаш өске-даа суурларга — 2 аал чурттаар чуртталга бажынарнын тударынга, куска, часкы үелерде Хемчик хемнин улгадыры-биле суг алып суурларны (Алдан-Маадырдан Ишкинге чедир) сугдан камгалаар бедик чалдарны кылдыраарынга, Теве-Хая суурдан Суг-Аксынга чедир асфальтылыг орукту кылдырып бээринге, Бора-Тайга суурга фельдшер-акушер пунктузун тудуп эгелээринге, 2000 чылда ТР-нің Чазак Сүт-Хөл кожуунун 2003 чылга чедир сайзырадырының дугайында доктаалды хүлээп алган. Ол доктаалда бүгү пунктуларны боттандыраар дээш билиимни, арга-дуржулгамны чаңгыс чер-чурттугларымның келир үези, кожууннун сайзыралы дээш бээр мен. Ие-чаштар, пенсионерлер, инвалидтер, элээдилер айтыры — программаның база бир кол өзээ.

(Халас болгаш телевириг үндезинге парлаан.)

Кызылдың №11 Московский соңгулда округу

Мерген Чылбааевич ООРЖАК

1964 чылда төрүттүнгөн. Афган дайынының хоочуну, «Кызыл сылдыс» дайынчы орденниң, хөй медальдарның эдилекчизи. Россияның спорт мастери, хостуг хүрешке Тыва делегей чергелиг баштайгы судья, хөй санньг спорт мастерлерин, Россия чемпионнарын, ооң чыынды командазының кежигүннерин белеткээн. Спорттун хөгжүлдезин массалыг болурун чедип алыры, делегей болгаш олимпий оюннарының киржикчилерин белеткээри — ооң кол сорулгазы. Спорттун күжү-биле наркомания, алкоголизмге удур, аныяк-өскенниң кадык, шырак келир салгалы дээш ажилды кылып чоруур. Дайынның берге шылгалдаларын эрткен, ажилынга көскү чедишкенингерлиг, парламент ажилынга арга-дуржулгалыг, төлөптүг кандидат дээш бадылаарынче кыйгырдывыс.

Деткикчи бөлүк.

(Халас болгаш телевириг үндезинге парлаан.)

Кызылдың Калинин №10 соңгулда округу

Алина Викторовна ДАРЖАА

Эң-не кол чүве — соңгукчуларның эрге-ажыктарын, оларның эргелерин парламентиңге камгалаары. Ол дээрге соңгукчулар-биле ужура-жылышкынар үезинде олардан алган чагыгларны күсседери.

Июнь 2-де хоорайга соңгулдаларның болур-болбазы Силерден, соңгукчулардан, хамааржыр.

Силерниң айтырыңар, хоорайның айтырыглары парламентиңге шиитпирлеттинген турарынга сонургалдыг болзунарза, соңгулда участогунга келгеш, 50 хуу бадылаарыңарны кыйгырдывыс.

Соңгукчуларның эгелекчи бөлүү.

(Халас парлаан.)

Бай-Тайганың №13 соңгулда округундан кандидат Борис Кожун- оолович КУДЕРЕК

Бай-Тайга кожууннун Кызыл-Дар суурунга 1977 чылда төрүттүнгөн. Кызылдың эмчи училищезин дооскаш, Сүт-Хөл кожуунга фельдшерлеп ажилдап турган. 1986 чылда Кемеровонун эмчи институтун дооскаш, 1992 чылга чедир Таңды кожуун эмнелгезинге улуг эмчилеп ажилдап турган. 1992-2000 чылдарда кадык камгалал сайыды. 2000 чылдан эгелеп эртем ажилдакчызы. Ажилдап келген чылдарында чоннун кадыгы дээш сагыш салып чораан. Программаның социал айтырыглардан аңгыда, биче бүдүрүлгелерни, араг ажил-агый-ны деткири, корум-чурумну экижидер, оорлаашкыны чавырылдыраар сорулгалыг.

Бай-Тайганың сайзыралы дээш байгы күжүн, эртем-билиин салыр.

(Халас парлаан.)

Кызылдың Строительный №5 соңгулда округу Лидия Херлиевна ОНДАР

Россияның Чогаалчылар эвилелиниң болгаш Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү. ТР-нің культуразының алдарлыг ажилдакчызы. Мөңгүн-Тайга кожуунга төрүттүнгөн. Амгы үеде күрүнениң телерадиокомпаниясында редактор болуп ажилдап турар.

Программаның ниитилелди кадык, шырак тургузар болгаш хамааты кижичи бүрүзүнүн сагыш-сеткил культуразының сайзырадыр, оларның эрге-ажынын хоойлу езугаар камгалаар. Эмин эрттир мөлчүкү болгаш капиталисчи хөөңге алыспазы дээш туржур. Төрзөн дылын, төрзөн черин, төрзөн чонун көдүрөр.

(Халас парлаан.)

ТР-нің Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттар

Кызыл хоорайның №17 Центральный соңгулда округу

Геннадий Викторович КОЛМАКОВ

Мээң чуртталгада туружум: төрзөн чуртка ынакшыл, күш-ажылга бердинишкени, шынчы болгаш социал чөптүг чорук. Ынчангаш чурттакчы чоннун чуртталга байдалының денгелин көдүрүп, адрестиг дузаламчы чедирерин калбартып, чуртталга-коммунал ачы-дузанының телевириг шын чорударын, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарынга чиигелделерни ам-даа көргүзери дээш ажилдаар мен.

(Халас болгаш телевириг үндезинге парлаан.)

Улуг-Хемниң №18 соңгулда округу Лолита Лопсанчаповна ХОМУШКУ

Төрүттүнгөн болгаш чурттал турар чери — Арыг-Үзүү. Дээди эртемниг. Хөй чылдарда Арыг-Үзүү школазында директорнуң кижизидилге талазы-биле оралакчызы. Эш-өөрзүрек, дузаарга, сагыш човаачал, негелделиг, бүзүрелдиг. Өг-бүлелиг, 4 ажы-төлдүг.

Л.Л.Хомушку дээш Арыг-Үзүү, Арыскан суурларның соңгукчулары үнүнерни бээринерни кыйгырдывыс.

Деткикчи бөлүк.

(Халас парлаан.)

Чаа-Хөлдүн №120 соңгулда округундан кандидат Светлана Кыспай-ооловна СОТНАМ

С.К.Сотнам үр чылдарда школага орус дыл башкылап, 1995 чылдан эгелеп директорлап ажилдап келген.

Коллективтиң болгаш чоннун хүндүткелин амырдыш чок, шынчы, кызымак ажылы-биле чаалап алган. Депутат апарза, кожууннун социал-экономика хөгжүлдезиниң айтырыгларын чөптүг шиитпирлежиринче сагыш салыр.

Деткикчи бөлүк.

(Халас парлаан.)

Роман Маскырович СОЯН, Кызыл хоорайның

Ангарский №41 соңгулда округу

№1 республика эмнелгезиниң өртең улус эмнээр салбырының эргелекчизи

(Халас парлаан.)

Лариса Чадамбаевна СПИРИДОНОВА, Кызылдың

Медицинский №14 соңгулда округу

№1 республика эмнелгезиниң кол эмчиниң оралакчызы.

(Халас парлаан.)

Ольга Доораевна БАЗЫР,

Кызыл хоорайның Крас- ноармейский №19 соңгулда округу

№1 школаның өөредилге эргелекчизи.

(Халас парлаан.)

Хову-Аксының №123 соңгулда округу, Шолбан

Эрес-оолович САНЧАЙ

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Самагалдайның №106 соңгулда округу, Иван

Максимович СУВАНДИЙ

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Бажың-Алаактың №65 соңгулда округу, Эдуард

Эдер-оолович ОНДАР

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Бояровканың №71 соңгулда округу, Михаил

Кудерович ДОРЖУКАЙ

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Ак-Довурактың №48 соңгулда округу, Олег

Ооржакович БАДЫ

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Алдан-Маадырның №95 соңгулда округу, Юрий

Монгушевич БЫЗЫГТПА

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Саглының №89 соңгулда округу, Оксана

Шыраповна МОНГУШ

Чоннун шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан.)

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составын

өскертир дугайында

2002 чылдын май 17 №112/525 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына комиссияның бадылаар эргелиг кежигүннерин томуйлаар:

1. **Савиновских** Наталья Игоревна — 1976 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, чурттап турар черинден деп-

шиткен;

Монгуш Лейла Дөрбет-ооловна — 1964 чылда төрүттүнген, Күрсанэпидхайгааралдың Улуг-Хем кожуунда лаборантызы, чурттап турар черинден депшиткен;

Чооду Иримма Монгушовна — 1985 чылда төрүттүнген, Улуг-Хем кожуунун өөредилге килдизинин уруглар эргелерин камгалаар талазы-биле методизи, ажылдап турар черинден депшиткен;

Самбуу Айланма Оолаковна — 1972 чылда төрүттүнген, өөредилге килдизинин бухгалтери, чурттап турар черинден депшиткен.

ралдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына бадылаар эргелиг кежигүннер кылдыр дараазында кижилерни томуйлаар:

Куулар Рита Хилин-ооловна — 1961 чылда төрүттүнген, дириг амытаннар аарыгларына удур демисел талазы-биле станциянын санитары, «Ада-чурт» ниитилел-политиктиг организациядан

депшиткен;

Ооржак Валентина Кокеевна — 1942 чылда төрүттүнген, пенсионер, чурттап турар черинден депшиткен;

Монгуш Виталий Маадыр-оолович — 1964 чылда төрүттүнген, Чадаананың ыяш ажил-агыйынын пилорамшиги, ажылдап турар черинден депшиткен.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Бай-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составын өскертир дугайында

2002 чылдын май 17 №112 / 527 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 1 болгаш 5 пунктуларына база Бай-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү Демир-оол Хомушкуевич Хирвааның бодунун бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында билдирешкинине үндезилээш, бүрүн эргелеринин хуусаазы доозулгужеге чедир соңгулда комиссиязының кежигүнү

хүлээлгелеринден хостаар.

2. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Бай-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына 1945 чылда төрүттүнген, пенсионер, РФКП-ден депшиткен, бадылаар эргелиг Тамара Бадыевна **Сатты** томуйлаар.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын», «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы **Ш.Ч.МОНГУШ**
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары **ЛЫ.КАРА-САЛ**

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составын

өскертир дугайында

2002 чылдын май 17 №112 / 526 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 1 болгаш 5 пунктуларына дүүштүр база Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү

Дииспей Санчьевич Ооржактын бодунун бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында билдирешкинине үндезилээш, бүрүн эргелеринин хуусаазы доозулгуже чедир соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгелеринден хостаар.

2. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Феде-

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттарның аразына «Шын» солунга парлалга шөлүнүн хуваалдазын езугаар жеребьевказының май 4-те протоколундан ушта бижилге

Май 23-те парладыр кандидаттар:

1. **Хажьки** Аэлита Анай-ооловна, 17 дугаар соңгулда округу.
2. **Кыргыс** Валерий Кара-оолович, 31 дугаар соңгулда округу.
3. **Монгуш** Самойлов Хилин-оолович, 15 дугаар соңгулда округу.
4. **Монгуш** Роман Степанович, 14 дугаар соңгулда округу.
5. **Кара-Сал** Никита Оолак-ович, 16 дугаар соңгулда округу.
6. **Хемер-оол** Владимир Думатович, 29 дугаар соңгулда округу.
7. **Донгак** Римма Каң-ооловна, 27 дугаар соңгулда округу.
8. **Самыя** Сергей Сергеевич, 27 дугаар соңгулда округу.
9. **Сүге-Маадыр** Вадим Монгушевич, 6 дугаар соңгулда округу.
10. **Куулар** Адар Начын-оолович, 13 дугаар соңгулда округу.
11. **Огаренко** Надежда Устин-овна, 9 дугаар соңгулда округу.
12. **Оюн** Семис Даваевна, 2 дугаар соңгулда округу.
13. **Григорьев** Степан Степанович, 3 дугаар соңгулда округу.
14. **Язев** Александр Аркадьевич, 2 дугаар соңгулда округу.
15. **Межевион** Алексей Викторович, 10 дугаар соңгулда округу.
16. **Ооржак** Мерген Чылбаевич, 10 дугаар соңгулда округу.

Май 25-те парладыр кандидаттар:

1. **Монгуш** Хонук-оол Доржуевич, 16 дугаар соңгулда округу.
2. **Чооду** Сергек Чорбаевич, 1 дугаар соңгулда округу.
3. **Ооржак** Вадим Вокпаштанович, 1 дугаар соңгулда округу.
4. **Хертек** Александра Чондановна, 1 дугаар соңгулда округу.
5. **Ондар** Өнер Хүлерович, 23 дугаар соңгулда округу.
6. **Оюн** Дадар-оол Сандый-оолович, 4 дугаар соңгулда округу.
7. **Ондар** Виктор Чүлдүмович, 29 дугаар соңгулда округу.
8. **Достай** Галина Оюновна, 26 дугаар соңгулда округу.
9. **Норбу** Юрий Яковлевич, 28 дугаар соңгулда округу.
10. **Ойдуп** Михаил Ондарович, 11 дугаар соңгулда округу.
11. **Бегзи** Александр Донгак-ович, 9 дугаар соңгулда округу.
12. **Дамба-Хуурак** Остап Дамбаевич, 7 дугаар соңгулда округу.
13. **Дан-Сурун** Март-оол Хертекович, 19 дугаар соңгулда округу.
14. **Семенов** Александр Иванович, 18 дугаар соңгулда округу.
15. **Санчы** Баир Тюлюшевич, 20 дугаар соңгулда округу.
16. **Ушсало** Вячеслав Андреевич, 6 дугаар соңгулда округу.

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттарның аразына «Шын» солунга парлалга шөлүнүн хуваалдазын езугаар жеребьевказының май 4-те протоколундан ушта бижилге

Май 23-те парладыр кандидаттар:

1. **Биче-оол** Анатолий Васильевич, 57 дугаар соңгулда округу.
2. **Ооржак** Шолбан Александрович, 49 дугаар соңгулда округу.
3. **Хертек** Артур Ойнар-оолович, 53 дугаар соңгулда округу.
4. **Чадамба** Владимир Федорович, 130 дугаар соңгулда округу.
5. **Куулар** Мөнгүн-оол Шигжитович, 67 дугаар соңгулда округу.
6. **Чыкчит** Биченей Монгуш-

- евич, 49 дугаар соңгулда округу.
7. **Ооржак** Александр Кенден-ович, 60 дугаар соңгулда округу.
8. **Ушулан** Хирлиг-оол Ховалыгович, 116 дугаар соңгулда округу.
9. **Каштык-оол** Сергей Ховалыгович, 75 дугаар соңгулда округу.
10. **Сат** Виктор Канчыыр-оолович, 97 дугаар соңгулда округу.
11. **Ондар** Дайынчы Бавуужап-ович, 97 дугаар соңгулда округу.
12. **Шыгырал** Шолбан Анчы-оолович, 47 дугаар соңгулда округу.

13. **Монгуш** Владимир Аракчаевич, 125 дугаар соңгулда округу.
14. **Ондар** Алексей Комбуевич, 63 дугаар соңгулда округу.
15. **Монгуш** Геннадий Даваевич, 102 дугаар соңгулда округу.
16. **Соян** Аяс Дайынович, 129 дугаар соңгулда округу.
17. **Макшанов** Владимир Петрович, 40 дугаар соңгулда округу.
18. **Доржужай** Вячеслав Михайлович, 19 дугаар соңгулда округу.
19. **Шаловалов** Михаил Кузьмич, 11 дугаар соңгулда округу.
20. **Шираев** Сергей Вячеславович, 24 дугаар соңгулда округу.
21. **Аюпова** Светлана Анатольевна, 13 дугаар соңгулда округу.
22. **Павских** Любовь Олеговна, 5 дугаар соңгулда округу.
23. **Фирсова** Марина Михайловна, 15 дугаар соңгулда округу.
24. **Манжуев** Василий Андреевич, 27 дугаар соңгулда округу.
25. **Нуждин** Андрей Николаевич, 29 дугаар соңгулда округу.
26. **Оюн** Татьяна Сувановна, 29 дугаар соңгулда округу.
27. **Норбу** Очур-оол Ховалыгович, 121 дугаар соңгулда округу.
28. **Тинмей** Орлан Дозур-оолович, 93 дугаар соңгулда округу.
29. **Суван** Павел Тюлюшевич, 121 дугаар соңгулда округу.
30. **Свинцов** Александр Борисович, 2 дугаар соңгулда округу.
31. **Кара-оол** Омак Доржуевич, 5 дугаар соңгулда округу.
32. **Дыртгык** Эдуард Маадыр-оолович, 121 дугаар соңгулда округу.
33. **Эренчина** Валентина Васильевна, 127 дугаар соңгулда округу.
34. **Монгуш** Анатолий Карбыевич, 29 дугаар соңгулда округу.
35. **Дуюн** Александр Васильевич, 35 дугаар соңгулда округу.
36. **Күжүгет** Владимир Пепияевич, 117 дугаар соңгулда округу.
37. **Биче-оол** Валентина Сендил-ооловна, 119 дугаар соңгулда округу.
38. **Ооржак** Кара-Кат Очур-оолович, 14 дугаар соңгулда округу.
39. **Огаренко** Надежда Устин-овна, 27 дугаар соңгулда округу.
40. **Тарыма** Валерий Ооржак-ович, 84 дугаар соңгулда округу.
41. **Ананьин** Юрий Юрьевич, 35 дугаар соңгулда округу.
42. **Нурзет** Кара-кыс Дамбаевна, 79 дугаар соңгулда округу.
43. **Ооржак** Римма Карбыевна, 84 дугаар соңгулда округу.
44. **Савельев** Эльдар Владимир-

- ович, 3 дугаар соңгулда округу.
45. **Германов** Николай Константинович, 38 дугаар соңгулда округу.
46. **Ооржак** Виктория Момук-овна, 77 дугаар соңгулда округу.
47. **Ткаченко** Татьяна Петровна, 3 дугаар соңгулда округу.
48. **Пильчин** Мерген Мартый-оолович, 46 дугаар соңгулда округу.
49. **Кобцев** Юрий Григорьевич, 30 дугаар соңгулда округу.
50. **Лифанова** Эльвира Сергеевна, 14 дугаар соңгулда округу.
51. **Никофоров** Игорь Борисович, 10 дугаар соңгулда округу.
52. **Ховалыг** Додо Херлиг-оолович, 81 дугаар соңгулда округу.
53. **Хертек** Иван Шомаевич, 85 дугаар соңгулда округу.
54. **Успун** Манок Донгак-ович, 85 дугаар соңгулда округу.
55. **Хертек** Раиса Белековна, 35 дугаар соңгулда округу.
56. **Власюк** Владимир Васильевич, 44 дугаар соңгулда округу.

Май 25-те парладыр кандидаттар:

1. **Күжүгет** Николай Степанович, 54 дугаар соңгулда округу.
2. **Монгуш** Виктор Александрович, 60 дугаар соңгулда округу.
3. **Чамбыг** Борис Салчакович, 52 дугаар соңгулда округу.
4. **Монгуш** Людмила Серин-ооловна, 61 дугаар соңгулда округу.
5. **Пычи-оол** Испирина Долаан-овна, 123 дугаар соңгулда округу.
6. **Монгуш** (Кара-Монгуш) Владимир Комбуй-оолович, 64 дугаар соңгулда округу.
7. **Ооржак** Чыргал Доржуевич, 62 дугаар соңгулда округу.
8. **Шыжал** Тамара Виктор-овна, 124 дугаар соңгулда округу.
9. **Тувак** Каадыр-оол Эрес-оолович, 63 дугаар соңгулда округу.
10. **Ооржак** Валентина Донгак-овна, 96 дугаар соңгулда округу.
11. **Ондар** Юрий Санчай-оолович, 96 дугаар соңгулда округу.
12. **Бабанин** Михаил Андреевич, 101 дугаар соңгулда округу.
13. **Кыргыс** Шолбан Идапча-пович, 126 дугаар соңгулда округу.
14. **Тюлюш** Владимир Баян-оолович, 93 дугаар соңгулда округу.
15. **Тюлюш** Валерий Янчапович, 94 дугаар соңгулда округу.
16. **Лончар** Любомир Семенович, 94 дугаар соңгулда округу.
17. **Шавыкай** Марина Петровна, 91 дугаар соңгулда округу.

18. **Дамдын** Владимир Март-оолович, 116 дугаар соңгулда округу.
19. **Золотухина** Надежда Константиновна, 8 дугаар соңгулда округу.
20. **Дилак** Киров Салчакович, 3 дугаар соңгулда округу.
21. **Фалалеев** Владимир Александрович, 25 дугаар соңгулда округу.
22. **Золотухин** Максим Иванович, 39 дугаар соңгулда округу.
23. **Ховалыг** Валерий Самбылдаевич, 88 дугаар соңгулда округу.
24. **Балчырпак** Орлан Суворович, 87 дугаар соңгулда округу.
25. **Доржу** Саида Александр-овна, 88 дугаар соңгулда округу.
26. **Демур-оол** Валентина Өдүрековна, 44 дугаар соңгулда округу.
27. **Тыхеев** Юрий Афанасьевич, 93 дугаар соңгулда округу.
28. **Монгуш** Олег Шожулович, 58 дугаар соңгулда округу.
29. **Сарыглар** Айланмаа Чаай-ооловна, 59 дугаар соңгулда округу.
30. **Юсупова** Любовь Александровна, 17 дугаар соңгулда округу.
31. **Хүрбе** Петр Ондарович, 113 дугаар соңгулда округу.
32. **Саржат-оол** Владик Алексеевич, 118 дугаар соңгулда округу.
33. **Доржу** Майя Дадаровна, 26 дугаар соңгулда округу.
34. **Ондар** Лидия Херлиевна, 26 дугаар соңгулда округу.
35. **Дамдын** Валерий Иванович, 32 дугаар соңгулда округу.
36. **Салчак** Сергей Николаевич, 80 дугаар соңгулда округу.
37. **Сагаан** Соскур-оол Монгушевич, 30 дугаар соңгулда округу.
38. **Крочкова** Мария Дмитриевна, 7 дугаар соңгулда округу.
39. **Кызыл-оол** Эдуард Андреевич, 16 дугаар соңгулда округу.
40. **Сиорпас** Сергей Владимирович, 2 дугаар соңгулда округу.
41. **Даржаа** Альдин-оол Дулуш-ович, 24 дугаар соңгулда округу.
42. **Далчин** Саима Маадыр-ооловна, 34 дугаар соңгулда округу.
43. **Глухов** Владимир Григорьевич, 3 дугаар соңгулда округу.
44. **Нурзет** Андрей Артаевич, 33 дугаар соңгулда округу.
45. **Кара-оол** Виктор Хомушкуевич, 84 дугаар соңгулда округу.
46. **Поляков** Павел Александрович, 9 дугаар соңгулда округу.
47. **Монгуш** Чойган-оол Херел-оолович, 84 дугаар соңгулда округу.
48. **Монгуш** Маадыр-оол Кавачевич, 16 дугаар соңгулда округу.

ТАРЬИЛГА

(Төңүзү, Эгеzi 1-ги арында)

турарлар. Ынчалза-даа үстүкү черлерден акша-төгөрүк-биле черле дуза кадар боор дээрзинге идегели улуг.

Бригада кежигүннериниң эң хоочуну — Олег Очурович Ооржак хей чылдар улаштыр бригаданы удуртуп чораан база оларның эң аныяа Аян Догарак, ол эрткен чылын келген, а бригадири Василий Болатович Монгуш — хоочун механизатор. Ук кооперативи Анатолий Даваевич Кунгаа удуртуп турар.

Механизаторларның сезон ажылы доостурга, ногаа

доктаамал чөмгөрүп турар. Ол ажилчиннарның чөминиң рационун, тыртар таакпызын, хайындырар кара шайын үзүктелдирбейн турар.

«Бүрөн-Хем» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативи чүглө чер ажылы-биле кызыгаарлан-май, 1 кодан төрүүр хой, өшкүнү, 13 баш чылгы малды болгаш шаа-биле бода малды тудуп турар. Ном-дептерде санаттынып, демдеглетинип турза-даа, акша-шалың талазы-биле төлевир кызы дээрзин ажилчиннар чугаалаар болдулар. Машина-тракторларның артык кезектери эвээш, кывар-чаар материал чедишпес, колдуунда боттары хандыртынып, резин, дугуйлар чарлы бээрге, боттары оон-моон тыптынып, хырбалап ап

тарыкчыларының звенону келир. Ынчалза-даа олар база демей-ле дузалажыр, оон улаштыр сизген кезилдезинче кирер. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, күскү дүжүт ажаагыжеге чедир оларның ажылы үзүлбес дээрзин бригада кежигүннери таныштырды.

Чимисмаа МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: (1-ги арында) кызыл-тас үрезиниң чаштырып турары; тракторист Мерген Куулар; повар кыс Анжела Ооржак; (5-ки арында) бригадир Василий Монгуш (оң талазында), кол агроном Хийгет Борис; трактористер Виктор Ондар, Александр Дүдүпей.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

МООЛ-РОССИЙЖИ ХАРЫЛЗААЛАР Кады ажылдажылга — төөгүнүң чадазы

Тыва Республиканың даштыкы садыг саарылгазындан кирген орулгазы 2001 чылда 5,8 млн. америк доллар чедир өскөн. Кожавыс Моолдун кызыгаар чоогунда аймактары-биле бистиң республиканың аразында ат салдынган Дугуржулгалар херек кырында күүсеттиниң эгелээн. Ол ышкаш ийи чурт аразында харылзааны улам быжыктырары-биле Кызыл хоорайда Моолдун Чингине консул чери база ажыттынган. Ооң ачызындан Кызыл — Улангом аразында авторейсти тургускаш, күзелдиг сайгарлыкчыларга садыг-саарылга кылыр органы тургускан. «Хандагайты» эрттирилге пунктузунуң маңаа ролу база улуг дээрзи чугаажок.

Россияның Мурнуу-Чөөн Азияга геополитиктиг эрге-ажыктары Моолдан эгелеп хөгжүп эгелээр барымдаазы тургустунуп келген. Ынчангаш маңаа РФ-тиң Моолда элчин чериниң бирги секретары, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус **Елена КАРА-САЛДЫН** «Оноодор» («Бөгүн») деп моол солунга берген интервьюсун номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаттывыс.

— Сөөлгү чылдарда моол-российжи харылзаалар быжыгып эгелээн болгай. Силерниң көрүжүңер-биле оон үндезини чүдөл?

— Кады ажылдажылга — төөгүнүң чаа чадазы-дыр. Мээң бода-лым-биле бистиң чурттарывыстың аразында харылзаа чүглө бөгүн эвес, а ХХ чүс чылдың дургузунда быжыгып келген. Ону быжыг даялдарлыг ышка демейлеп болур. РФ-тиң Президентизи В.В.Путиниң Моолче төөгүлүг аян-чоруу чаа харылзааларны улам быжыктырарыңче угланган. Ол ышкаш Моолдун даштыкы херектер сайыды Л.Эрдене-чулунун Москваже аян-чоруунун утказы база-ла кады ажылдажылгаже угланган болуп турар. Иркутск хоорайга Сибирь Федералдыг округтун болгаш «Сибирь дугуржулгазы» ассоциациязының хуралы болуп эрткен. Аңаа моол-даа, россияжи-даа тала ол-бо девискээрлерге бизнести калбартып, культура болгаш өөредилге талазы-биле кады ажылдажылганы чорудар болгаш профессионалдыг харылзааларны улам быжыктырар бооп дугурушкан.

— Моол аныяктар Россияның дээди өөредилге черлеринге эртем чедип алыр күзелдиг бооп турар. Аңаа уткуй базымнар бар ирги бе?

— Маңаа бо талазы-биле ийи угланышкынны адап болур. Күрүне талазындан Россияның дээди өөредилге черлеринге өөредилге олуттарын чылдың-на естүрүп турар. Эрткен чылын студентилерниң болгаш аспирантыларның саны 150 четкен. Моол студентилерниң өөрениринге чийгелделерни тургузарының талазы-биле болгаш өөредилге олуттарын көвүдедириниң дугайында ажил чоруттунуп турар. Ол болза эмчи, культура, күш-культура болгаш өске-даа дээди өөредилге черлеридир. Россияның дээди өөредилге черлери-биле кады ажылдажылганың түннелинде Кемерово хоорайның дээди өөредилге черлеринде 10 моол студент өөренип турар. Иркутск, Улан-Удэ хоорайларда база моол

студентилер бар. А Кызыл хоорайның өөредилге черлеринде Моолдун Успа-Нур, Баян-Өлгий аймактарындан 10 студент өөренип кирген. Ол ышкаш Россияның кызыгаар эргелелин өөредилге черлеринде база моол студентилер эртем чедип алыры-биле өөренип турарын чугаалап каайн.

— Силер оон мурнунда Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар яамызының сайыды турган болгай силер. Моол-тыва кызыгаарында болуп турар болушкуннар сөөлгү үеде Моолдун массалыг информация чөпсектериниң ынак темазы апарган. Бо айтырыгга хамаарыштыр силерниң бодалыңар кандыгыл?

— Мээң төрөөн черим — Тыва. Ынчангаш тыва-моол кызыгаарында болуп турар мал оорлаар чоруктар мени дүвүредип турар. Мээң республиканың Чазаа мал оорлап, кызыгаар үрээр чоруктарга удур федералдыг органнар-биле кады россия-моол кызыгаарының Тывада кезээнге кызыгаар камгалалын быжыктырары-биле шыңгы хемчеглерни ап келген. «Сибирь дугуржулгазы» ассоциациязының шийтпири-биле Красноярск крайның администрациясы О-Шынаа кызыгаар заставазының тудуун акшаландыргаш, ону доостуруп турар. Ол ышкаш Качык заставазының тудуун федералдыг органнар акшаландырып турарыңа черле өөрүвес арга-чык чок. Эрткен чылдың ноябрь айда амгы үениң негелдезинге дүгжүп турар автомобиль эрттирилге пунктузун Хандагайты суурга туткан. Шара-Суур, Чаган-Тологой эрттирилге пунктуларының тудулганы база туттунуп турар. Ол үш пунктуң тудуунга Россияның Күрүнениң каайлы комитеди 25 млн. америк долларны үндүрүп берген. Ынчангаш кызыгаар чоогунун инфраструктуразының кол өзээ тургустунган. Бо үеде кызыгаар чоогунга чамдык таарымча чок болушкуннар болуп турза-даа, кайы-даа таладан ажил-агыйжы сорулгалыг аян-чоруктар көвүдеп турар.

Олар болза, бирээде, яны-бүрү эрге-чагырга төлээлеридир. Ийиде, өөредилгеже, стажировкаже болгаш садыг-саарылга кылыры-биле чоруп турар кижилер-дир. Уште, мал оорлары-биле кызыгаар үрөп эртип турар кижилер-дир. Шак ыңдыг кижилер найыралдын суун «борал-

гактап» турары хомуданчыг. Моолдун Завхан аймакка моол өг-бүлени өлүргөн кижини Тываның чоңу болгаш массалыг информация чөпсектери буруу шапкан. Когараан өг-бүлеге Тываның Чазаа материалдыг дузаны көргүскөн. Чамдык шын эвес уткалыг, кожа девискээрлерниң быжыгып орап найыралынга моондак тургузар хөөннүг медээлерден алгаш көөрге, тываларны мал оорлаар «кайгалдар» деп турар. Кайын бүгү чон дөгерези ыңдыг боор деп аан. Тыва чоңун аразында билдингир эртемденер, политиктер, культура ажилдакчылары хей. «Делегейниң дириг эртинези» деп хүндүлүг атты алган этнограф болгаш хам М.Кенин-Лопсан, япон режиссер Акира Куросаваның «Дерзу Узала» деп кинозунга ойнаан артист М.Мунзук база бар. С.Шойгу РФ-тиң Чазаанда сайыт болуп ажилдап турар. Маңаа немей шак-шагы-биле хей-хей кижилерни адап болур мен.

Бистиң чоннарывыстың экономиказының, культуразының дазылы чаңгыс болгай. Ыңдыг-даа болза бистер кожаларывыс дугайында эвээш билигилг бооп турарывыс харааданчыг-дыр. Силерниң көрүжүңерден алгаш көөрге, ол байдалды кандыг арга-биле ескерттип болурул?

Тыва Республиканың Чазаа кызыгаар чоогунун Успа-Нур, Завхан, Копту, Баян-Өлгий аймактарының администрациялары-биле кады ажылдажылганың керээзин чарып алган. Чаңчыл-чаан турган харылзаалардан аңгыда, экономиктиг харылзаалар база тургустунган.

Успа-Нур аймакта «Худенгийн уурхай» хөмүр уургайының ажил-чорудулгазын шапкынчыдары-биле кады ажылдажылганың керээзи ажилдап эгелээн. Ол ышкаш Завхан аймакта алдын тывыжын болбаазырадыры-биле ажил чоруттунуп эгелээн. Эрткен чылын сентябрь айда Хандагайты сумузунга кады ажылдажылганың садыг-саарылга ярмарказы чедишкениң ажилдаан деп Тыва болгаш Моол тала бедии-биле үнелээн. Тыва Республиканың даштыкы экономиктиг саарылгадан кирген орулганың 93 хуузу Моол-биле харылзаадан кирип турар.

Бистиң чоннарывыстың езу-чаңчылдары ылап-ла демей. Безин сүттүг шайывыстың амданы демей. Долгандыр турар бойдузууска хамаарылгавыс база демей, мөгелеривистиң эрес-кашпагайы, хөөмейжилеривистиң талантлыны база-ла демей болганы бистерни улам чоок-шуладып турар.

Игорь ДАМДАК.

“БҮГҮ ТЫВАДАН” — БҮГҮ ТЫВА ДЭЭШ

«Бүгү Тыва» сонгулда блогун 2002 чылдын апрель 22-де Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының №109/512 доктаалы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоой-лужудулга палатазының депутаттарының сонгулдаларына база оон-даа өске Тыва Республикада болуп эртер деп турар күрүне-нин болгаш тус чер эрге-чагырга орган-нарының сонгулдаларына киржири-биле бүртүктеткен.

2002 чылдың июнь 2-де болуп эртер деп турар Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутаттарының сонгулда-ларына «Бүгү Тыва» сонгулда блогун Тываның барык шупту кожуннарындан, Ак-Довурак болгаш Кызыл хоорайларындан кандидаттарны депшидип үндүргөн. «Бүгү Тыва» сонгулда блогунун депшидип үндүргөн канди-даттарының аразында Тываның Чазаның тө-лээлери, Тываның Дээди Хуралының (пар-ламентизиниң) депутаттары, чонунга билдин-гир эртемденнер болгаш хей-ниитиниң ажилдакчылары, арга-дуржулгалык эмчи-лер, алдарлыг башкылар болгаш культура ажилдакчылары, бедик чедишкенин спортчулар, кедээ ажил-агыйның ажилдак-чылары, бүдүрүлгелериниң болгаш албан ажылдакчылары, бедик чедишкенин аныктар болгаш хоочуннар, суурларның болгаш хоорайларың чурттакчылары, янзы-бүрү язы-сөөк кижилер киржиш турар.

«Бүгү Тыва» сонгулда блогунун Тыва Рес-публиканың Улуг Хуралының палаталарының депшидип кандидаттары шупту чангыс үзел-бодалдыг, Тывавыстың сайзыралы, ажы-төлүвүстүн келир үези, Тывада чурттап чоруур өг-бүлелериниң төлөптүг чуртталгазы дээш ТУРГУЗУКЧУ чүткүлдүг ажылдак деп бодап чоруур кижилер каттышкан. Боттарының хүн бүрүде кылып чоруур ажылы-биле, ажылы-ның түннелдери-биле ол кижилер тургузукчу чүткүлдүг ажылдап, бодунга болгаш өске-даа кижилерге ажыкты эккеп шыдаар, бодунун сумузуң, кожунун, хоорайын республика иштинге, а Тыва Республиканы – Россия бол-гаш Россиядан дашкаар алдаржыдып шыдаар деп чүдүдү бадыткааннар. Бөгүн Тыва бодунун социал-экономиктиг сайзыралының бедик чадаларын чедип алырынга шупту бай-далдар тургустунган – Тыва делегейде он-загай географтыг турушту ээлеп турар, бойдузунун курлавырлары эгээртинмес, а Тываның эң-не кол байлаа – ол болза Тывада чурттап чоруур ажыл-ишчи чону. Бо чылдың март айда болуп эртер Тываның Чазаның Даргазының сонгулдаларына, Тываның хей-нациялыг чону бистин кандидатдык Шериг-оол Дизижииков Ооржакты Тываның Чазаның Даргазынга үш дугаар хуусаада сонгааш, ол чонун Лидер-баштың болган дээрзин бадыткаан болгай. Тывавыстың социал-экономиктиг сайзыралын моон-даа сонгаар күштелдирер деп бодаар болзувуса, Тываның шупту тургузукчу күштери чонувустун амгы Лидер-баштың долгандыр ЭВИ-ЛЕПДЕЖИРИ чүгула. Бүгү чонун күжениш-кинин ажылы чангыс угланьышкыч мөөн-неттинген турар уjurлуг. Тыва ниитилелде эрге-чагырганың адырларының (Тываның Улуг Хуралы биле Чазактың) аразында УДУР ТУРЖУУШКУН турбас уjurлуг. Эрге-чагыр-ганың адырларының аразында бот-боттарын битчир чорук база кады ажылдажылга турар уjurлуг. Сорулга чонунг амыдырал-чуртталгазы, республиканың сайзыралы дээш чангыс болганда, бот-боттарын битчири болгаш кады ажылдажыры канчап-даа бүде

бээр уjurлуг, чүгле ону эки күзээр-ле болза.

Хүндүлүг сонгукчулар! «Бүгү Тыва» сонгулда блогундан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоой-лужудулга палаталарының депутаттарына кандидаттар кылдыр бүгү Тывадан төлөптүг кижилер депшигген. Оларның сагыжы бүгү Тыва дээш болгаш Тывада чурттап чоруур кижилер бүрүзү дээш аарып чоруур. Силернин эрге-ажытыларына база Силернин сайзы-рангай, күштүг Тыва Республика, кижилер бүрү-зүнүн төлөптүг чуртталгазы болгаш өг-бүле-лернин эки амыдыралының дугайында күзээшчизинеринери боттандырар дээш «Бүгү Тыва» сонгулда блогунун кандидаттары чангыс команда кылдыр каттышканнар. Ол сорулганы олар күүсепип шыдаарлар. Тыва Республиканың Дээди Хуралының депу-таттары Владимир Бокпаштаанович ООР-ЖАК, Борис Билчин-оолович МОНГУШ, Чечекмаа Тюлюш-ооловна САГДЫ, Влади-мир Солянович ОРУС-ООЛ, Коңгар-оол Борисович ОНДАР, Тасия Булустайевна КУУЛАР, Дмитрий Калчанович ДОНГАК, Салчак-оол Саянович САНАА боттарының еске депутат эш-өөрлери-биле Дээди Хуралга ажылының үезинде камгалап турган туруш-тары шын болган дээрзин бо чылдың март айда болуп эртер Тываның Чазаның Дар-газының сонгулдазында чонун шилигези бадыткаан. Боттарының спортчу чедишкени-лери-биле Тывавысты бүдүн бөмбүрзекке делегейин ийи дакпыр чемпиону Мерген-оол Намчалович МОНГУШ, Тываның күрүне Начынар Алдын-оол Содун-оолович КУУ-ЛАР, Маадыр-оол Канаевич МОНГУШ, тыва спортчулар аразында бир дугаар делегей чемпиону Аяс Дайынович СОЯН суглар алдаржыткан. Тыва чонувустун уран чүүлү Россияга болгаш Россиядан дашкаар чангы-ланы бээрин Россия Федерациязының алдар-лыг артизи, Тываның улустун хөөмейжики Коңгар-оол Борисович ОНДАР база Тыва Республиканың алдарлыг артизи Галина Алексеевна СЮРИОН олар боттарының еске-даа эш-өөрү-биле кады чедип алганнар. Кедээ ажил-агыйның сайзыралына чылгы-зы бо чылдын чус ажыг кулун бээрин чедип алган «Идегел» ачы-дуза фондусунун ажыл-агый директору Алексей Канчыр-оолович МОНГУШ, муң-муң тарытга шөлдерин тараа чажарыга белеткеп алган «Тываагропром» акционер ниитилелдин чингине директору Юрий Афанасьевич ТЫХЕЕВ, «Шаңчы» колхозтун даргазы Очур-оол Ховалыгович НОРБУ боттарының үлүүн кыргеннер. Бистин ажы-төлдери-биле Кызылдың школа-интернатының директору Мартый-оол Ою-оолович ПИЛЬЧИН, Алдан-Маадыр ортума-к школазының башкызы Александр Федор-ович ХОВАЛЫГ, Хер-Тайга ортума-к шко-лазының директору Валерий Кыргысович ХУУ-РАК, Сосновка ортума-к школазының баш-кызы Юрий Бопуш-оолович ОЮН, Балгазын ортума-к школазының башкызы Александр Константинович БЛЧЧИЙ-ООЛ, Чыргалан-ды ортума-к школазының өөредитке эргелек-чизи Чечена Сайын-Белековна ТАРЫЙ-ООЛ, Кызылдың школа-интернатының кижил-дикчизи Мерген Мартый-оолович ПИЛЬ-ЧИН чуртталгага белеткеп, өөредип турарлар. Республиканың чурттакчы чонунга эмчи дузазын Кызыл хоорайның №2 божудулга бажыкчының (Перинаталдыг төп) улуг эмчизи Орлан Николаевич СУВАН-ООЛ, респуб-ликаның урулгар эмнелгезинин улуг эмчизи Виктор Павлович ХАЙЖОК, №1 республика эмнелгезинин өрттенген улус эмнээр салбы-рының эргелекчизи Роман Маскырович

СОЯН, Кызылдың дүрген эмчи дузазы чеди-рер станциязының фельдшер Владимир Шагдырович КАРА-САЛ, республиканың диш эмнелгезинин стоматолог эмчизи Гали-на Кым-ооловна НАЧИН, Танды кожунунун төп эмнелгезинин улуг эмчизи Мөңгүн-оол Тамбаевич ОЮН, Тываның республика «Фти-зиатрия» каттыкчышкынының «Балгазын» салбырының улуг эмчизи Болат Тулушович БАЛЧЫЙ, №1 республика эмнелгезинин өрттенген улус эмнээр салбырының эмчизи Вадим Кыргысович СЕДИП, республиканың СЭС кидис эргелекчизи Виктор Иванович ПАВЛОВ чедирил турарлар. Чонга юридиктиг дузаы Тываның болчукчулар коллегиязының болчукчузу Эдуард Андреевич КЫЗЫЛ-ООЛ, «Гарда» хей адырлыг юридиктиг болгаш камгалап-истелге бюрозунун директорунун юридиктиг айтырылгар талазы-биле оралак-чызы Мөңгүн-оол Сынаевич МОНГУШ, «Гарда» хей адырлыг юридиктиг болгаш кам-галал-истелге бюрозунун директорунун оралакчызы Ай-оол Михайлович ДУДУП чедирил турарлар. Боттарының эртем ажыл-дары-биле Тываның сайзыралына Тываның күрүне университетинин экология болгаш зоология кафедрасының профессору, био-логия эртемнеринин доктору Чечекмаа Түлүш-ооловна САГДЫ, Тываның гумани-тарлыг шийчилелдер институтунун директору, төөгү эртемнеринин кандидаты Вячеслав Донгакович МАРТ-ООЛ, Тываның гума-нитарлыг шийчилелдер институтунун улуг эртем ажылдакчызы, филология эртемнери-нин кандидаты Майя Дадаровна ДОРЖУ үлүүн кыргеннер. Рынок экономиказының хөгжүлдезинге боттарының үлүг-хуузуң «Тыварыбмаспром» акционер ниитилелдин чингине директору Сөңги Шадаевич СОЯН, «Промжилстрой» акционер ниитилелдин хан-дырыга талазы-биле оралакчызы Андрей Артаевич НУРЗЕТ, «Саян-Шушенск суг оруу» акционер ниитилелдин чингине дирек-торунун оралакчызы Виктор Хомыкуевич КАРА-ООЛ, орукчулар – Тываавторук эргелелиниң начальниги Салчак-оол Сая-нович САНАА, ооң оралакчызы Сергей Вла-димирович СИОРИАС, Кызылдың №1 орук-сеттелге-түдүг участогунун начальниги Алек-сандр Николаевич ГОНЧАРЕНКО, «Тыва-авторук» эргелелиниң теххайгаарал кил-дизинин начальниги Даизын-оол Чалзапович ОНДАР, бүдүрүлгө удуртукчулары – «Тыва-балык» акционер ниитилелдин чингине директору Мария Дмитриевна КРЮКОВА, «ЛЭП-түдүг» бүдүрүлгезинин чингине дирек-тору Александр Владимирович ЛАВЕЙКИН, «Сеткил» бүдүрүлгезинин директору Кенин Кудуш-оолович САТ, «Саянагроиндустрия» акционер ниитилелдин чингине директору Николай Владимирович СИОРИАС, «Сар-даана» демир-бетон кылыгылар заводунун чин-гине директору Борис Иванович ОЧУР, «Ты-варыбмаспром» акционер ниитилелдин чин-гине директорунун оралакчызы Владимир Константинович НИКОНОВ, «Мөңгүлек» туркомлектинин эргелекчизи Владимир Ва-сильевич ВЛАСЮК, «Кужурлуг-Хову» АЗС-тин директорунун оралакчызы Роман Экте-оолович САРЫГЛАР, «Тывахарылзаан-форм» бүдүрүлгениң начальниги Дмитрий Калчанович ДОНГАК, «Саянагроиндустрия» акционер ниитилелдин чингине директорунун оралакчызы Владимир Вячеславович УЛЫА-

НОВ, Би-Хемнин РОСТО СТК-зының началь-ниги Александр Бырлайович АРГАН-ООЛ, «Дириг амытаннар ораны» аяныр ажыл-агый бүдүрүлгезинин директорунун оралак-чызы Владимир Чоодуевич БИЧЕ-ООЛ, «Саянагроиндустрия» акционер ниитилелдин кол инженери Александр Егорович КРА-СОВСКИЙ, «Дириг амытаннар ораны» ая-ныр ажыл-агый бүдүрүлгезинин директору Алексей Сяорович ЧОДУ, «Хербис» деп барааннарны мөөнөп садар рыноктун ди-ректору Чаш-оол Шойдар-оолович БАЙЫР-ООЛ, арга-аяш болбаазырадыр хууда бүдү-рүлгениң директору Сергей Владимирович ПОЧЕКЛЕВ, а ол ышкаш хуу сайгарлыкчы-лар – Валерий Иванович ДАМДЫН (Кызыл), Иван Шоомаевич ХЕРТЕК (Мугур-Аксы), Анна Фоминична МИРКАРИМОВА (ЯНЫ-ШЕНА) (Туран), Аяс Буудайович ТЮЛЮШ (Өөк), Орлан Михайлович КАНЗАЙ (Кызыл) кыргеннер. Республиканың тургузукчу күштерин каттыштыралың идеязынга боттарының үлүг-хуузуң «Диалог» солунун кол редактору Олег Тулушович КИШТЕМЕК, Россияның күрүнеги гуманитарлыг универ-ситетинин салбырының директорунун авто ажыл-агый кезээнин талазы-биле оралак-чызы Виталий Эрес-оолович ХОВАЛЫГ, ТР-нин Хереплекчилер ниитилелиниң баштаар черинин Чөвүлелиниң даргазы Чаш-оол Кыргысович АЙЫР-САНАА олар киир-геннер. Тываның экология талазы-биле арыг регион болдуарының төлөвилелин «Успа-Нур ыйгылаажы» күрүнеги биосферлиг запо-веднигинин директору Андриян Дугарович ДОДУК боттандырып турар. Катап тургу-сунуп турар бүдүрүлгелерни эргелеп-башка-рарының системазынга бодунун үлүг-салың ТР-нин буураашкың талазы-биле девискээр агентилелиниң конкурстуг эргелекчизи Соскур-оол Монгушович САГААН кырген. Күрүнеги болгаш муниципалитет албанының системазында ТР-нин сан-хөө сайыдының оралакчызы Василий Хүреш-оолович ИР-ГИТ, Сүт-Хөл кожунунун чыгырга даргазының оралакчызы Александр Октяевич ОНДАР, Тожу кожОНО-зунун эргелекчизи Виктор Чаж-оолович ШЫРАП, ТР-нин Чазак Алпа-радының тус чер бот-башкарлыгазы-биле ка-ды ажылдажылга эргелелинин кидис на-чальниги Борис Дээкович САТ үре-түннел-дик ажылдап чоруурлар.

Хүндүлүг сонгукчулар! «Бүгү Тыва» сон-гулда блогундан депшидтирип турар кандидат бүрүзү дээш бадылап тура, Силер, чүңүн-даа мурнунда, боттарыңар дээш бадылап турар силер. Чүге дизе республиканың тургузукчу күштери-биле эвилелдежи каттышкан бо кижилер Тывавыстың сайзырал чекетели-рин болдуарлар. Бо бүгүнүң магадылалдары чүдөл дизе, оларның күш-ажылының түннел-дери, чедип алган чедишкени, а ол ыш-каш бо бүгү улустарның хей кезии Улуг Хурал-дың палаталарының депутаттарына сонгулар дээрзинге бүзүрелдик чорук болгаш идегел-ынаныш. «Бүгү Тыва» сонгулда блогунун кандидаттары Тываның хөгжүлдезин Тыва Республиканың Чазак Даргазынга Шериг-оол Дизижииков Ооржакты силернин шилип алганыңар-биле холбап турар. Ол дээрге немелде магадылал-дыр.

«Бүгү Тыва» сонгулда блогундан депши-тирген кандидаттар дээш бадыланар! «Удур туржуушкун» — Чок! «Эвилелдежил-ге» — Ийе! Тываның тургузукчу күштери, каттыкчылар!

Материалдың 1/3 кезээ халас, 2/3 кезээ Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттыг кандидатар – Ондар К.Б., Монгуш Б.Б., Орус-оол В.С., Соян А.Д., Монгуш А.К., Соян Р.М., Ульянов В.В., Март-оол В.Д. оларның сонгулда фондуларындан төлөттинген.

АК ЧЕМ

Сүттен 20 шаа аыш-чем кылыр. Ооң бир кезин билир шаам-биле сонуургадып көрейн.

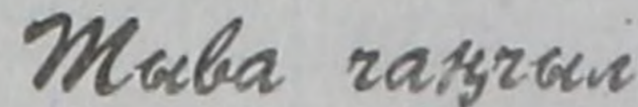
Чаа төрөөн инектин аа сүдү. Ону чигге ижип болбас. Албан хайыңдырар, хайнып турган сүт-тү кезек болгаштын саарар. Хөл-чок изиг аа сүттү бичии сооду каапкаш, ижер. Инектин аа сүдүн 3-4 хонук дургузунда саар уjurлуг. Ону саары уjurлуг. Чүге дээрге чаш мал аа сүдүнге идээлей берип болур. Малдын аа сүдү төнерге, ам-на анаа сүдү келир. Сүт тырттырар машина чоок-та тыпты берди. Ол чокта эртен-ги, кежээки сүттү мал ээлери ийи ангы пашка хайыңдырар. Чүге? Чижээ, кежээки сүттү хайың-дыргаш, эртен ооң өрөмезин алыр. Хондур каш шак тургу-зуптарга, өрөме кылын болур. Хей өрөме алыры-биле хайың-

дырган сүттү элээн тургузар. Өрөмеден каш янзы чем кылыр. Хайыңдырган өрөмөң чөкпээ, саржаа аңгыланар. Чөкпектин арыг бодун чиир. Бир эвес ону чинге-тараага хол-луй булгап алыр болза, тодуун, амдан-чимденин эскере бээр силер. Чодураа, үүргене-биле база ону холуп болур. Хооргаш, соктаан, хол дээрбезинге тырт-кан далганын база чөкпекке хол-луур. Чем кылырының ус-шевер-лери чөкпекти шаанда канчаар-даа ажылгаар турган дээр. Саржаг – кол чемнернин бирээзи. Саржаг кудар болгаш шыгжаар савалар хей. Блангья малдын бодундан алыр савалар. Ус-куш уязын чүү деп тывызык-таар ийик? «Саргыякка куткан

ышкаш, чангыс талга аскан ыш-каш». Саргыяк, сыңый, улуг-хырыны ажылгаар. Анаа-ла чиг бодун алыр эвес аан. Чижээ, сыңыйны чуп арыглааш, шарик дег кылдыр алгыдыр үргеш, кургадыр азыптар. Болу бээрге, кургап калырга, ооң аксын ч е ш к е ш, с а р ж а г н ы долдур кудар. Улуг хырын база ол янзы-лыг. Малдын саржаан бү-дүн узун кыш дургузунда ажыл-лаар. Хойтпак, божа, арага кылыры-ның аргалары билдингир. Сүт кудар паш, шууруун, чылапча херөглеттинер. Хойтпактың ажыын эрттирип болбас. Дос-каарда хойтпактың ажыын эрттирбези-биле олче өйлей-өйлей сүт кудар. Мал ээлери арага-дарыны хоруп турда, дүне хайыңдырар турган. Чылапча суун солуур, ынчангаш кежээ баш удур сугну хейү-биле узуп белеткээр.

Божа сарыг-суу-биле азырал хаван азыраар. Божа, ооң сарыг-суун ижерге хаваннар боткур, кыскыл болгаш арыг-шевер кылдыр көстүр. Божадан кылыр чемнер шуут эндерик. Ооң эң колу — ааржы болгаш курут. Ол ийи чем кижини сарыг-хүннү бадыр аш-т а т п а с, суксатпас. Ол эм шы-нарларлыг дээр. Хойтпак итпээнин дугайында улустун ыр-лары бар болгай. Сүттен баскан, шөйген быштак-биле келген аалчыларның хап-савазын дүп-тээрге, солун болур чүве. Бир кезек үеде сүт-бараан ферма-лары ээжегей база кылып турду. Сүттен кылыр чемнерниң дээжилериниң бирээзи – тарак. Чазын бора талдың үнген картын тарак кылырынга ажылгаар чораан. Ону картгааш, борбак кылдыр дөрбелчинней өрээш, сүттүг тускай саваже салып киириптер. Ийи-үш хонук ма-

наар, оон тарак болу бээр. Ак чем аймаандан чемнер хей болза, чоннук кадыкчылы, тура-соруу быжыг, хей-ады бедик болгаш сергелең болур. Аалдар шаанда эң амданның чем кылыры дээш аразында мөө-рейлежир чораан. «Кымчы-биле кагарга безин үзүлбес хоюг сарыг сүттүг аал» суг дигилээр болгай. Уруг-дарыг ак чем кылы-рын ада-иезинден көрүп, мер-гежип чанчыгар. Малдыг аалдарның барааны безин чаагай көстүр. Аалчылар, сургакчылар ындыг аалдарга док-тааксаар, хонуксаар, кириксээр болгай. Мээң бо чагаамны номчааш, хоорай, суурда ажыл чок, амды-зында берге байдалда турар анык оолдар болгаш кыстар мал өстүрерин бодай бээр чадавас боор. Кижилерүзү мал-маганың болза, республика байыр, сегип-секперээр деп билир мен. Шап ындыг шаг-үени тургузары бистен, боттарымыстан, хамаар-жыр деп бодаар мен. Делег-оол КУУЛАР, күш-ажылдың хоочуну.

Кысказы-биле

«САЛГАЛ» ОЛ ЧҮНҮН АДЫЛ?

Май 19-та, пионер организациязының 80 харлаан бүдүүзүнде, Кызыл хоорайда С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыныңга уругларның хөйниити организациязының ажыдыгышкыны байырлык байдалга эрткен.

Пионерияны деткээн акцияга Сосновкадан бичии уругларның интернационалчы организациязы, Межегей суурдан «Димси» деп уруглар организациязы, Солчурдан, Кызыл-Мажалыктын 2 дугаар школазындан уруглар организациялары киришкен.

Бичии уругларның организациязынын адын адаарынга, сүлде-демдектерин чуруурунга мөөрейниң киржикчилериниң ажылдарын, республиканың аңгы-аңгы булунарарындан уругларның кылган ажылдарын, уруглар организациязынын Тывага төөгүзүүн дугайында материалдар делгелгеи онза демдеглексенчиг болган.

«Эки сеткил, чөптүг чорук болгаш Төрээн чурт дээш» деп кыйгырыгылыг, үш-булуңчук галстуктуң бир ужунда РФ-тин, өске ужунда ТР-ниң туқтары чуруттунган, тайбың база найыралды хөречилеп турар ылгавыр демдектерлиг уругларның чаа организациязын «Салгал» деп адаан.

КИЖИ БҮРҮЗҮ КИРЖИР

Май 17-де ТР-ниң Чазак Даргазының үндүргени 288 дугаар доктаалы-биле ада-иезиниң хайгааралы чок болгаш тояап чоруп турар уругларны кичээнге алып талазы-биле тургускан яамы, ведомстволар аразының комиссиязының хуралы болуп эрткен.

Аңаа яамыларның хары-салгалыг ажылдакчылары кылып чоруткан болгаш чорудар деп турар ажылдарының дугайында илеткээн.

Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызындан О.К.Дамдын кожууннарның социал

хөгжүлдө департаментилеринче хайгаарал чок уругларның даңзын тургузар, оларны хайгааралга алып талазы-биле чагааларны чоруткаң, 5 кожуун даңзын берипкен, ында ажылдар чоруп турар, ынчалза-даа тояап, ада-иезиниң хайгааралы чок артып турар уругларның хөй кезии Кызыл хоорайда, Кызыл хоорай чагыргазы бо талазы-биле ажыл чорутпайн турарын дыңнаткан.

Эрткен чылдын бо үезинге деңээрге, назы четпээннерин кем-херек үүлгедир чоруу 0,7 катап өскөн, оң 60 хуузу кайда-даа ажылдавайн, өөрөнмейн турар хайгаарал чок.база тояап турар уругларның саны өскөн. Бир эвес 2001 чылда назы четпестерниң бодунуң амытынынга четтинер чорук 12 демдеглеттинген болза, 2002 чылдың 4 айларының иштинде 8 чорук демдеглеттинген.

Ниити билиг болгаш эге профессионал өөредилге яамызының сайыдының бирги оралакчызы А.С.Ооржак чоруттунуп турар ажылдарда ам-даа тодарайт айтырыгларны айтып, санал кириген. «Хоргаадал черлеринче кирип турар уруглар бистиң адырның уруглары деп чүведен ойталавас бис, ынчалза-даа кым каш катап кирген деп тускай айтып турар эгеден кирип алып болза, кымнар-биле ажылдаары улам тода, чик апаар боор деп бодап тур мен» — деп саналдаан.

Хурал хайгаарал чок уругларны кичээнге алып талазы-биле республика семинарын эрттирер, ПТУ санынга иштики херектер ажылдакчыларынга дузалал пункттарны тургузар, хайгаарал чок уругларны кайнаар чедирерин чонга дыңнадып турар чарлалдарны азар, шалыпкын айны чарлап эрттирер дээн ышкыш өске-даа чугула организастиг айтырыгларны көдүрер деп шийтпир үндүргөн.

Уругларның чайгы дыштанылганы хуралга база бир кол айтырыгларның бирээзи болган. Хайгаарал чок уруг артпазын дээш ажылдаары чүгле бо комиссияның хүлээлгези эвес, кижигү бүрүзүнүң хүлээлгези болуп, ынчангаш бо буяныг үүлге кижигү бүрүзү киржир ужурулуг.

СЕРГЕЙ ШОЙГУ ЭРТТИРЕР

Май 23-24 хүнеринде Иркутск хоорайга Сибирь девискээринде тургустунуп келген өрт айыылдарының дугайында болур хуралче ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.И.Лавриненко, ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар яамызының сайыды Э.Д.Байыр-оол база Экология болгаш бойдус курлавырларының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар О.С.Доржу дүүн айтанышкан. Хуралды РФ-тин Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар яамызының сайыды С.К.Шойгу кээп удуртуп эрттирер.

САДЫГ ЧЕТКИЗИ АЖЫТТЫНГАН

Акша-шалын үнмейн баар үелер чүгле Тывага эвес, бүгү Россияга көдээ садыг четкилеринге улуг когаралды чедирген. Хөй-хөй садыглар кагдынган. Сөөлгү үелерде олар катап тургустунуп, чаа хөгжүлдени ап турары өөрүнчүг.

Чөөн-Хемчик кожуунун Чыраа-Бажы, Хорум-Даг суурларында амгы үениң негелделеринге дүгжүп турар кылдыр дериттинген садыглар бо чылдын эгезинде-ле хереклекчилерге ачы-дузаны көргүзүп эгелээн. Май 20-де Бажы-Алаак суурга база садыг четкизин ажылгалга кириген байырлал болган.

БИИ-ХЕМНИН 70 ЧЫЛЫНГА

Май 17-де Туранга Бии-Хем кожуунун 70 чылынга тураскааткан улусчу чогаадылга фестивалы болуп эрткен.

Ону кожуун чагыргазы, кожуун чагыргазының культура килдизи Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчызы М.М.Оюнун удуртулганы-биле организастиг эрттирген. 13 аңгы киришкен коллективтерден бирги черни Сесерлиг көдээ Культура бажынының боттывынгыр артистери алгаш, 7 муң акша-биле, Туранның 1 дугаар школазының башкылары ийги чер дээш 5 муң акша-биле, Туранның 2 дугаар школазының башкылары үшкү чер дээш 3 муң акша-биле шаңнаткан.

Айлаң ДАРЖАА.

СОҢГУКЧУЛАРГА ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле хуусаа бетинде бадылаашкынарны эрттирерин Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Девискээр соңгулда комиссиязының адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, 101 дугаарлыг кабинет. Телефону 3-15-98.

ИДЕПКЕЙЛИН КӨРГҮСКЕН

Эрткен дыштаныр хүнде, май 19-та, тус чер бот-башкарылганы соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилериниң, кожуун чагыргаларының даргаларының, катап соңгулдалары Тожу, Улуг-Хем, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарга болуп эрткен.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Шолбан Чыргал-оолович Монгуштуң биске дыңнатканы-биле алырга, катап соңгулдалар бо кожууннарга болуп эрткен. Ниитизи-биле бо кожууннарның чагырга даргазының соңгулдаларына даңзыда кирген бүгү соңгукчуларның 52-76 хуузу бадылаашкына киришкен.

Баш удур үндүрген түнелдер мындыг болган: Тожу кожуунун чагырга даргазына, Тоора-Хемнин суму чагырыкчызы турган Валерий Кызыл-оолович Торжу

соңгукчуларның 58,54 хуу бадылаашкынын алгаш, соңгуткаң. Улуг-Хем кожуунун чагырга даргазына кожуун чагырыкчызының коммерция талазы-биле оралакчызы Каадыр-оол Шахтарович Көшкендей соңгукчуларның 51,46 хуу бадылаашкынын алган.

Сүт-Хөл кожуунга болган катап соңгулдаларга кожуунун чагырга даргазы турган Иван Шываңович Монгуш чонун деткимчезин база катап ап, соңгукчуларның 49,36 хуу бадылаашкынын алган.

Чөөн-Хемчик кожуунун чагырга даргазына ук кожуун чагырга даргазының өөредилге килдизиниң эргелекчизи турган Никита Хөкпелдайович Куулар соңгукчуларның 30,74 хуу бадылаашкынын алгаш, соңгуткаң. Игорь ДАМДАК.

ТОДАРАДЫП АЛГАН

«Автомобилист» спорт залына Ча адар спорттун Тывада федерациязынын хуралы федерациянын даргазы Б.К.Валчий-оолдун киржилгези-биле болган.

Россияның кубогу дээш, бирги чери дээш Россияның чемпионатына алдарлыг спорт мастери Е.Достайның болгаш спорт мастери В.Кууларның чедишкенин, Европаның кышкы чемпионатына Е.Достайның мөңгүн медальга төлөтпиг болганын онзалап демдеглээн. Россияның бирги чери дээш элээдилер аразына республиканың спорт школазының өөреникчилери база шаңналдыг черни алганын ТР-ниң спорткүркомитединиң улуг тренери Е.В.Тугатчиков чугаалаан. Россияның-даа, делегейниң-даа ареназына чамдык спортчуларның чедишкенин турбуже, бистиң ча адыкчыларывыстың ниити деннели куду, чүге дээрге амгы үениң негелдезинге дүгжүп турар спорт херекселдериниң чогу, чайгы-даа, кышкы-даа ча адарына тааржыр баазаның кошкаанда деп, ол демдеглээн. Сөөлгү үеде ча болгаш согунга

хамаарыштыр айтырыг шийтпирлеттинип турар-даа болза, чайгы кара (тир) тудуунун дугайында айтырыг шийтпирлеттинмээн. 2004 чылдың Олимпий оюннарына киржир сорулга салып турар болганысты, бо айтырыгны дарый шийтпирлээр болза эки деп, Евгений Викторович чугаазын дооскан.

Эрес-оол Викторович Тагба тыва спортчуларны өске девискээрниң спортчулары-биле ужураштырып, ылаңгыя Моолдун ча адыкчыларын Тываже чалап, боттарывыс ынаар чедип, эш хуунун турнирлерин эрттирер болзувусса, спортчуларның спортчу деннели өзер, ча спортунга кирер күзелдиглер көвүдээр, анаа сонуургал бедир деп санал кириген.

Велике Луки хоорайга июль 2-7 хүнеринде Россияның чемпионатына болгаш июль 8-15 хүнеринде болур Россияның бирги чери дээш маргылдааларга киржир спортчуларның белеткенин дугайында база ТР-ниң өөредилге черлеринче спорт школазының доозукчуларын кирериниң дугайында айтырыгларны хуралга көдүргөн.

КАМБЫ-ЛАМА ЭРГЕЛЕЛИНДЕ

Тыва Республиканың Камбы-ламазының май 15-те үндүргөн доктаалы-биле «Көдээ тудугун» директору Сергей Викторович САФРИНИ, «Треди» бүдүрүлгениң удуртукчузу Александр Борисович Свинцовту Камбы-лама эргелелин хүндүлүг бижии-биле республикага сарыг шажынны сайзырадып делгере-дири-биле кириген үлүг-хуузу дээш шаңнаан.

Камбы-лама республикада болуп турар өрт-халаптын дүвүренчиг байдалда келгени-биле чон аразына суртаал ажылын кылып турар. Ол Эрзин кожуунун сумуларына, Бии-Хемниң Ленинка сумузунга чон-биле ужуражып четкен. Бөгүн Өвүрже айттынышкан.

МӨҢГҮН-ТАЙГА ДЕЛГЕМНЕРИ

Көржек-оол Марзын хөй хөй өстүргеш, «Күш-ажылга шылгарал» медаль-биле 2001 чылда шаңнаткан. Оон хонаш-турлаа—Суглуг-Ойда. Шылгарангай малчынның оглу Хураган Марзын адазының дузалакчы кадарчызы, олар күш-ажылгыр болгаш бай-шыраак амыдыралдыг.

Кадарган хокондан аңгыда, сарлык база өстүрүп турар.

ЧУРУКТА: хойжунуң дуза-

лакчызы Хураган МАРЗЫН; оон хууда сарлыктары.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР

Республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агый департаментизинден улуг дузаны дилеп тур бис.

Бистин Өвүр кожуунун хөй адырлыг коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезинин ажылчынары 1999-2002 чылга чедир холууска орта акша-шалың ап көрбедивис. Бистин организацияның бухгалтериязын бүгү талазы-биле хынааш, шын түннелден үндүрүп көрүңер.

Эрткен чылын мындыг уткалыг билдиришкини кожуунууска Президентинин төлээзи турган даргага киирген бис, кандыг-даа харыы бербээн. Коммунал ажыл-агый черинин даргазы М.А. Кошкар-оол бодунун ажылын шуут билбес. Арагалаанда 3-4 ай иштинде ишкеш туруптар. Кол бухгалтеривис Ч.К. Куулар арагалаар талазы-биле даргадан дудак чок.

Бистин организациявыста хөй кылып турар ажыл чок, кудуктарывысты безин ажылчынарга берипкен. Чангыс чунар-бажындан орулга кирип турар. Эн-не кол ажылдап турар улустарывыс: чунар-бажыңывыстың ажылчынары, одакчылар, сантехниктер. Оларга 50-100 рубль берип каар, акша негээрге, эки-бак сөглээр. Бисте кандыг кижилер ажылдавайн турар дээр, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер, чединмес кижилер дээш. Чунар-бажындан хүнде 600-700 рубль орулга кирип турар. Ол кирген акшаны улуг бухгалтеривис колдуу боду алыр.

Чоокта чаа 1999 чылдың шалың акшазы келген турган, акшавыстың түнүн айтырары-выска, ыгтташпас улус болду. А херек кырында ол акша 1999-2000 чылдарнын акшазы болган. Ниитизи-биле 50 ажыг муң рубль келген деп дыңнаан бис. Ол акшаны ажылчынарга авансылап берип турган, та кандыг улуска

көвүдөдир берип турган чүве. Хөй-ле ажылды кылып чоруур одакчывыска 300 рубль аванс берген чорду. Өске арткан акшаның кайнаар барганын билбес бис.

База бир элдептиг чүве, бистин организацияда ажылдап турар улус хөй эвес, 15 хире кижиге. Акша алыр үеде кижиге эңдерлип келир. Даргавыс арагалап турар-даа болза, бис чунар-бажыңывыстың ажылдаар хүннерин черле үспээн бис. Ол хиреде чунар-бажың ажылдакчыларын бистин бухгалтеривис кылып турар чүвенер чок деп кезээде кончуп турар апарган.

Амыдыралывыс үспес дээш кыштын соогунда-даа онгарларны казып, эргижирээн үрелик моторларны септеп, болдунар-ла хемчеглерни ап турар бис. Ол хиреде бистин удуртукчуларывыс деткимче бербес-тир.

Чунар-бажындан кирип турар акшаны алган соонда даргавыс-даа, бухгалтеривис-даа сергевес. Бүдүрүлгевис дыка берге байдалда келген. Шалыңывыс та өскен, та өспээн чүве-билбес бис. Айда 600 рубль дээр, а херек кырында 300-400 рубль болур. Школаларда ажылдап турар ажылчынарнын шалыңы бистен үш катап улуг.

Бистин Кызылда биске хамаарылгалыг даргаларывыс бистин бүдүрүлгевисте байдалды чогумчалыг биллип алыр кылдыр бо чагаавысты солунга парлап бээрин диледивис.

Өвүр кожуунун коммунал ажыл-агый черинин бөлүк ажылчынары.

Чуртталга-коммунал ажыл-агый департаментизинин кичээнгейинге

Соцкамгаладылга

ШАЛЫҢНЫҢ 4 ХУУЗУ

Шалың ап тургаш, каш акша санаттынганыл, каш акша үндүрүңге барганыл дээш, бистин шалыңывыстан тыртып турар акшаларнын кайнаар барып турарын билир силер бе? Билер болзунарза, эки-дир, ынчалза-даа бистин аравыста ол акшаларнын кайнаар барып турарын билбейн, ол-бо кижиге хорадап, эргезин билбейн, алыр ужурлуг акшазын албайн база бир өске кижини буруудадыр кижилер бары чажыт эвес болгай. Бөгүн чугаа соцкамгаладылга дугайында дээрзин баш удур чугаалаваска-даа, чамдык кижилер шалыңның 4 хуузу деп эгеден билген боор. Ол кайнаар чоруп турарыл база кымнар соцкамгаладылгалыг болурул деп айтырылгаларга кысказы-биле харыылаарын кызыдып көрейн.

2000 чылдың январь 6-да РФ-тин «Профессионалдыг аарыглардан болгаш бүдүрүлгеге озал-ондактан социал албан камгаладылга дугайында» Хоойлузу күштүг бооп хүлээп алдынган. Бо хоойлунун кол сорулгазы болгаш көөр айтырылгалары дээрге соцкамгаладылган кижилернин

камгалалын хандыраар, профессионал айыылды болдурбас азы кудуладыр, бүдүрүлгелерге озал-ондакты болгаш профессионал аарыгдан аарыгыр чорукту кызырар, а бир эвес бүдүрүлгеге когаран кижилер бар болза, ажыл кылып шыдавас үезинде когаралын төлээр дээн ышкаш сорулгаларны салып турар хоойлу болуп турар.

Чугааны уламчылаарда, шуттувуска билдингир кылдыр терминнерни тодарадып алылынар. Камгалаттынган кижиге (застрахованный) - албан камгаладылганы алган болгаш кадынга когарал алган хуу кижиге, «камгалакчы» (страхователь) - ажыл берикчизи (хуу азы албан чери), «камгаладыкчы» (страховщик) - РФ-тин социал камгаладылга фондузу, камгаладыр чүүлдер (страховой случай) - бертикмежел азы аарыг апарганда (ажылдаар шаан чидиргенде). Бүдүрүлгеге озал-ондак дээрге камгалаттынган кижинин ажылынга, ажылче бар чыткаш, ажылдан чанып бар чыткаш, алганы кадынга когаралы болур. Профессионал аарыг, профессионалдыг

озал-ондак - ажыл күүседип турда, чедиртинген хоразы. Чижээ, бруцеллез аарыгдан аарыгыр айыыл көдээ ажыл-агый ажылдакчыларынга, бүдүрүлгеге доозундан «Тыва-асбестин» ажылдакчылары тыныш органнынга аарыгыр тып ап турар дээш, оон-даа өске.

Социал камгаладылга дугайында хоойлу Россиянын девискээринде ажылдап турар шутту хамаатыларга, оон иштинде даштыкы хамаатыларга болгаш Россиянын хамаатылары эвес кижилерге, күштүг болур. Албан камгаладылганы ажыл керээзин чарган албан черлери, хуу кижилер, ажылдап турар херектээр алыр ужурлуг.

Бо айтырыг талазы-биле силернин сонуургаан айтырылгаларыңарга Соцкамгаладылга эргелелинин мурнакчы специалистери силерге тода харыыны бээр, ынчангаш айтырылгаларыңарны редакцияже чорудуңар. Редакцияның президиумунун сөөлгү арынында бар. Медээлер килдизи деп айтыр каар силер.

Айлаң ДАРЖАА.

Профэвилелдеринин Тывада республика чөвүлелинин өнчүзүндө турар объектилерни дамчыдып бээр дугайында

ТР-НИН ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИН
ӨНЧҮ ФОНДУЗУНУН БАШТААР
ЧЕРИНИН ДОКТААЛЫ

1994 чылдың ноябрь 18 № 2 Кызыл хоорай

Россия Федерациязынын социал камгаладылга фондузунун Тывада девискээр салбырын тургусканынга холбаштыр, Тыва Республиканың Чазааның 1994 чылдың апрель 22-де №144 доктаалыга дүүштүр база Тыва Республиканың Чазааның 1994 чылдың сентябрь 7-де № 367 доктаалын күүседире-биле РХПФ-тин чөвүлелинин президиумунун 1992 чылдың август 26-да №6-12 доктаалык болгаш Россия Федерациязынын девискээринге профэвилелдеринин өнчүзүн ажылаар чурумунун дугайында Дүрүмнү удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың профэвилел өнчүзүнүн баштаар черинин президиумунун доктаадыры болза:

1. «Мөңгүлек» турисчи комплексти Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнче шилчидер.
2. РФ-тин Социал камгала-

дылга фондузунун Тыва Республика талазы-биле фондузунун (Маады) эргезинче «Чедер» болгаш «Үш-Белдир» курорттарны шилчидер.

3. Тыва Республиканың Өөредилге яамызынче (Хөвөнемей) Дубинин, Байлак, Чагытай, Орленок аттыг кадыкшылга лагерьерин дамчыдар.

4. Объектилерни дамчыдып бээр үеде «Мөңгүлек» турисчи комплекстин, «Үш-Белдир», «Чедер» курорттарнын, кадыкшылга лагерьеринин ажылдакчыларынын эрге-ажыктарын хандыраар. Шалың теле-виринин, социал магадылалдарнын, чигелделеринин болгаш компенсацияларнын чавызаарын болдурбас, кадрларны кызырбас.

Тываның Профэвилелдеринин ресчөвүлелинин даргазы Ш.П. КУУЛАР.

МЫЙЫСТАРДАН ДУЖААП КӨРҮҢЕР

Сыынның, буурнуң, ивинин кургаг мыйыстарын хүлээп ап тур бис. Өртээ улуг.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Красноармейская 181-1. №1 школа чанында.

ХҮРЕШЧЕ ЧАЛАП ТУР

МАЙ 25-ге дүштекин 14.00 шакта Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурга Тыва Республиканың хөй дактыр чемпиону, Тываның болгаш Россиянын күш-культура болгаш спортунун алдарлыг ажылдакчызы, «20 чүс чылдын алдарлыг спортчузу» аттын база Тыва Республика орденинин эдилекчизи Сүүр-оол Хүргүлекович ОНДАРНЫҢ шаңналы дээш 64 мөгениң хүрежи болур.

Республиканың бүгү-ле шилиндек мөгелерин болгаш аарыкчыларны кыйгырбашаан, республиканың Чаан мөгези Аяс МОНГУШТУ маргылдааның хүндүткелдиг аалчызы болгаш КОЛ ШИТКЕКЧИ кылдыр чалап тур бис.

Сүт-Хөл кожуунун спорткомитеди.

Тыва Республиканың Национал зоопарыгының дирекциязы

Тываның национал зоопарыгының ЭМБЛЕМАЗЫН чурруунга конкурс чарлап тур. ЭМБЛЕМАНЫҢ дөзевилелин гуашь, тушь будуктар-биле А-4 хевирин саазынынга чурруур. Конкурска киржир күзелдиг кижилер кылган ажылдарын

ИЮНЬ 20-ГЕ чедир

Кызыл хоорайда Щетинкин-Кравченко кудумчунун 46 дугаар бажынында төөгү, культура тураскаалдар комитетинге дужаар. (Улусчу чогаадылга бажыңы, Ш каът, Тел. 1-20-38).

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар Күстүгүр САТ. РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, үлетпүр болгаш медээлер килдистер — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну «Шын» солун редакциязынын компьютер төвүнге өрээл болгаш чыскааган. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7982. Чагыт 54.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазынын чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелинин Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген. Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-нин парлалга болгаш информация күркөмитединин типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарнын авторларынын бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дынаадылгалары дээш авторлар боттары харыылаар.